

УЛОГА ЕКОНОМИЈЕ ОВЧАРСТВА ЗАСНОВАНЕ НА КРЧЕЊУ У КРЕИРАЊУ ТУРИСТИЧКОГ ПРОИЗВОДА – ТРЕНУТНО СТАЊЕ И ПЕРСПЕКТИВЕ РАЗВОЈА У КОНТЕКСТУ ЗАШТИТЕ КАРПАТСКИХ ПЕЈЗАЖА

Јануш Лач¹ и Игор Бојко²

¹Универзитет у Вроцлаву, Факултет за науке о Земљи и
управљање животном средином, Вроцлав, Пољска
²Украјинска академија наука у Лавову, Лавов, Украјина

THE ROLE OF CLEARING- BASED SHEEP-FARMING ECONOMY IN CREATING A TOURIST PRODUCT – CURRENT SITUATION AND PERSPECTIVES OF DEVELOPMENT IN THE CONTEXT OF PROTECTION OF CARPATHIAN LANDSCAPES

Janusz Łach¹ and Igor Bojko²

¹University of Wrocław, Faculty of Earth Sciences and
Environmental Management, Wrocław, Poland
²Ukrainian Academy of Sciences in Lviv, Lviv, Ukraine

Сажетак: Овај рад анализира потцијењени потенцијал економије овчарства у крченим просторима флишних подручја пољских и украјинских Карпата у циљу креирања регионалног туристичког производа са разгледањем знаменитости и етно-туризмом. Оживљавање сезонских сточарских кретања у Пољској и Украјини представља велику туристичку атракцију за посетиоце Карпата, што доприноси заштити како планинских ливада које су дио европске баштине пејзажа, тако и влашке материјалне културно-економске баштине. Мотивација и очекивања туриста који посјећују планинске вијенце Карпата нису ограничени само на дивљење пастирском пејзажу, који у средње високим и ниским планинским вијенцима представља мозаик шума и ливада. Крчевине у шумама са малим бројем стоке, као што су овце или краве, формирају пејзаж овчарства у крченим подручјима,

Abstract: This article discusses the underestimated potential of the clearing-based sheep-farming economy in the flysch area of the Polish and Ukrainian Carpathians for creating a regional tourist product of sightseeing and ethnic nature. The reviving shacking shepherding in Poland and Ukraine is a great tourist attraction for those visiting the Carpathians, leading to the protection of both mountain meadows constituting European landscape heritage and the material cultural-economic heritage of Vlachian origins. The motivations and expectations of the tourists visiting the mountain ranges of the Carpathians are not limited to mere admiration of the shepherding landscape, which in the medium-height and low mountain ranges displays the mosaic pattern of forests and meadows. Clearings in the forests with small numbers of grazing sheep or cows form a clearing-based sheep-farming landscape rooted in Vlachian shepherding, constituting an

¹ Аутор за кореспонденцију: Јануш Лач, Универзитет у Вроцлаву, Факултет за науке о Земљи и управљање животном средином, Универзитетски трг 1, 50–137 Вроцлав, Пољска, Е-mail: janusz.lach@uwr.edu.pl

¹ Corresponding author: Janusz Łach, University of Wrocław, Faculty of Earth Sciences and Environmental Management, Plac Uniwersytecki 1, 50–137 Wrocław, Poland, Е-mail: janusz.lach@uwr.edu.pl

укоријењен у влашком пастирству, што чини важан дио природне и културне баштине Карпата. Рад приказује структуру и функцију овчарства у крченим подручјима и његов утицај на вриједност природног и културног пејзажа пољских и украјинских Спољашњих Карпата, што може постати основа за креирање туристичког производа заснованог на овчарству које допуњује постојеће тематске пастирске стазе, као што је *Стаза влашке културе*. Аутори се позивају на организације које промовишу креирање пастирских туристичких атракција и наглашавају да је додатна вриједност коју нуди економија овчарства у крченим подручјима, као доминирајући елемент карпатског пејзажа, још потцијењена. Сезонско пастирско овчарење и сеоско овчарење могу постати новитет у планинском туризму, који, уз знатан допринос етничке компоненте у баштини пастирства и овчарства, може постати савремени тренд у културном туризму широм Карпата и примјер очувања темеља културе горштака укоријењене у влашком пастирству.

Кључне ријечи: Карпати, влашка баштина, традиционални пејзаж, пејзажи овчарства, очување пејзажа, разгледање знаменитости и етно-туризам.

УВОД

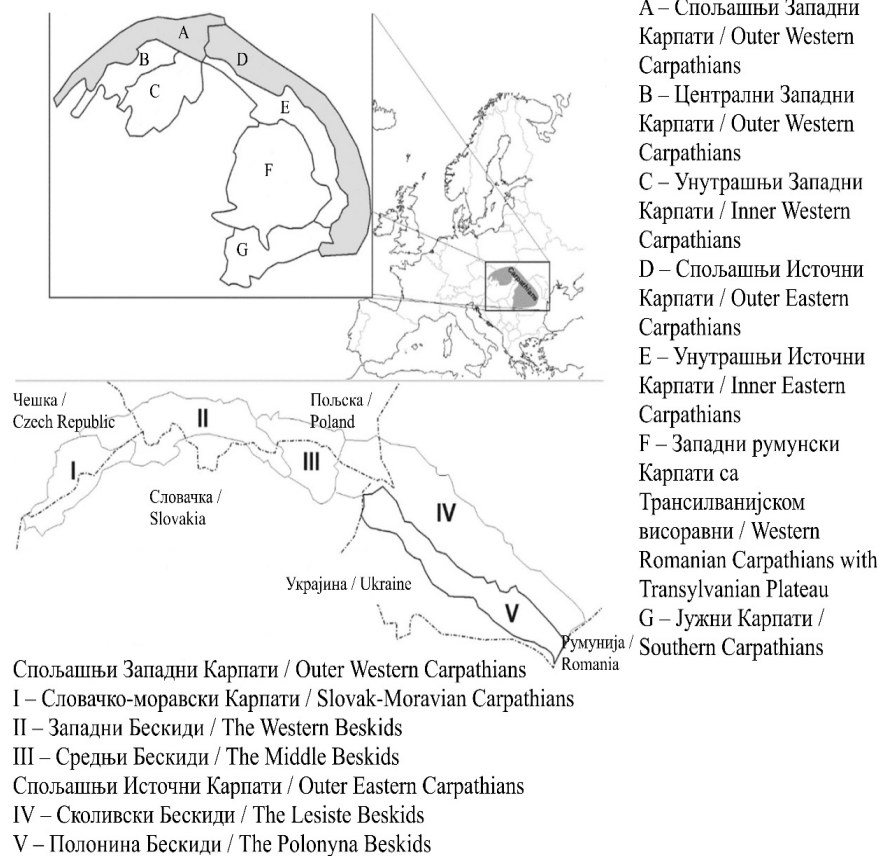
Етно-географска истраживања економије овчарства у крченим подручјима, које су спровели аутори у Спољашњим Карпатима (Сл. 1), открила су заборављен, а самим тим слабо развијен аспект његове структуре и функције представљен разноврсним подручјем са мозаиком просторних облика (шума, травњаци, оранице, стазе, насеља) који је развијен под утицајем влашке културе од 13/14. вијека (Бойко, 2009а, 2009б; Војко, 2015; Војко & Łach, 2016, 2021а, 2021б; Łach, 2010). Године истраживања резултирале су анализом економије овчарства у крченим подручјима, са фокусом на сљедеће аспекте (између осталог): обрасце пејзажа у субекумени, идентификацију активности испаше и узгоја, функције комплекса овчарства у крченим подручјима и грађевинских објеката сезонског пастирског овчарства, одређивање типова њихове градње и архитектуре и, на крају, прелиминарну селекцију културних добара економије овчарства у крченим подручјима у циљу развијања, на примјер, туристичког производа (Łach, 2017, 2019).

important element of the natural and cultural heritage of the Carpathians. This article shows the structure and function of the clearing-based sheep-farming and its impact on the value of the natural and cultural landscape of the Polish and Ukrainian Outer Carpathians, which may become the basis for creating a clearing-based sheep-farming tourist product complementing the existing thematic shepherding trails, such as the *Trail of the Vlachian Culture*. The authors refer to the organisations promoting the creation of the shepherding tourist attraction and emphasise the fact that the added value offered by clearing-based sheep-farming economy – a dominating feature of the Carpathian landscape – is still being underestimated. Shacking sheep-farming and village-based sheep-farming may become a novelty in mountain tourism, which – with a considerable contribution of the ethnic component in the shepherding and sheep-farming heritage – may become a contemporary trend in cultural tourism in the whole range of the Carpathians and an example of preservation of the origins of the highlanders' culture rooted in the Vlachian shepherding heritage.

Keywords: The Carpathians, Vlachian heritage, traditional landscape, sheep-farming landscapes, landscape conservation, sightseeing-ethnic tourism.

INTRODUCTION

The ethno-geographic research of the shepherding economy of the shacking sheep-farming type carried out by the authors in the Outer Carpathians (Fig. 1) revealed a forgotten, and thus poorly defined, aspect of its structure and function in the diversified area displaying a mosaic terrain cover (forest, grasslands, arable fields, tracks, settlement) developing under the influence of the Vlachian culture since the 13th/14th centuries (Bojko, 2009a, 2009b; Bojko, 2015; Bojko & Łach, 2016, 2021a, 2021b; Łach, 2010). Many years of the research resulted in the analysis of the clearing-based sheep-farming economy, focusing on its following aspects (among others): landscape patterns in the subecumene, identification of the grazing and farming activity, functions of the complexes of clearing-based sheep-farming and shacking building developments, determining the types of their construction and architecture and, lastly, tentative selection of clearing-based sheep-farming economy's cultural assets in order to develop, e.g. a tourist product (Łach, 2017, 2019).

Сл. 1. Подручје истраживања – планински ланац Спољашњи Карпати

Fig. 1. The research area – the range of the Outer Carpathians

Спољашњи Карпати, због своје геолошке структуре познати и као Флишни Карпати средње висине (тип Бескида), планински су вијенац који се протеже у дугом луку од долине Дунава у Аустрији до превоја Предеал у Румунији (Сл. 1). Њихова најјужнија граница је Пјењински клипенски појас, који их одваја од Унутрашњих Источних и Западних Карпата. Планине су углавном састављене од серије конгломерата, пјешчара и шкриљаца познатих као карпатски флиш, који је таложен у морским условима на подручју јужно од данашњих Карпата током креде и палеогена. Флиш се наборао на прелазу из палеогена у неоген и помјерао ка сјеверу у виду навлака. Спољашњи Карпати се дијеле на Спољашње Западне Карпате, са највишим врхом Бабја Гора (1725 m н. в.), и Спољашње Источне Карпате, са највишим врхом Говерла (2061 m н. в.).

The Outer Carpathians, due to their geological structure also called the Flysch Carpathians of the medium-height (Beskids) type, are a mountain range extending in a long arch from the Danube valley in Austria to Predeal Pass in Romania (Fig. 1). Their southernmost boundary is the Pieniny Klippen Belt, which separates them from the Inner Eastern and Western Carpathians. The mountains are composed mainly of the series of conglomerates, sandstones and shales known as Carpathian flysch, which was deposited in maritime conditions in the area situated south of today's Carpathians in the Cretaceous and Paleogene. It folded at the turn of the Paleogene and Neogene and moved northwards in the form of thrust sheets. The Outer Carpathians are divided into Outer Western Carpathians with the highest peak Babia Góra (1725 m a. s. l.) and Outer Eastern Carpathians with the highest peak Hoverla (2061 m a. s. l.).

Једно од истраживачких питања била је анализа степена етничке идентификације локалног становништва са влашком културном и економском баштином, на примјеру Малих Бескида (Łach, 2016a). Истраживање је открило проблем са којим се суочава локално становништво у погледу самоодређења. Тако је, на примјер, уочено њихово оскудно знање о Власима, првобитним насељеницима планинских зона, као и проблем повезивања културног наслеђа горштака са цјелокупним карпатским регионом.

Наведене информације кључне су за креирање солидног туристичког производа, те представљају један од разлога за бављење овим истраживачким питањем. Тренутни проблем етничке припадности и идентитета становника пољских Карпата има исходиште у миграционим процесима који су се развијали у другој половини 20. вијека, када су, у настојању да побољшају животни стандард и усвоје „цивилизовану“ начин живота, многи фармери и пастири напустили свој ранији начин живота, стидећи се свог горштачког поријекла. Ове одлуке су имале утицај на данашњи пејзаж: шумске крчевине са њиховим објектима за узгој оваца и колибама нестају, чинећи пејзаж монотоним, мање динамичним и мање занимљивим (Sobala, 2023). Због споријег темпа цивилизацијског развоја у украјинским Карпатима, условљеног идеолошким ставом социјалистичке државе према економском и социјалном развоју, овај тренд је мање изражен, што може бити од фундаменталног значаја за поновно стварање пејзажа заснованог на овчарству у Пољској, јер оба имају коријене у активностима влашких насељеника.

Међутим, исто истраживање о идентитету горштака открило је групу локалног становништва која није равнодушна према свом поријеклу и која тежи очувању историјске и културне баштине горштака, као и традиционалног пејзажа. Њихови напори, уз подршку националних и међународних пројеката Европске уније, омогућавају поновно оживљавање пастирске културе и економије, као и њихових влашких коријена кроз туризам, како би их представили и заштитили. Кључна активност у овом контексту је традиционална испаша која се спроводи у оквиру пројеката *Owca Plus* и *Karpaty Łaczq*, подржаних од стране владе и волонтерских организација, попут локалних акцијских група и регионалних друштава – углавном у Пољској. У Украјини нема сличних институција и удружења, али се пастирска култура промовише на локалном или регионалном нивоу.

One of the undertaken research issues was the analysis of the degree of local population's ethnic identification with the Vlachian cultural and economic heritage as exemplified by the Mały Beskids (Łach, 2016a). The research revealed the problem which the local people have with their self-identification, e.g. their scant knowledge of the Vlachs, the original settlers in the mountainous zone, and the problem with identifying the highlanders' cultural heritage with the whole Carpathian region.

This information is essential for creating a solid tourist product, thus becoming one of the reasons for addressing this research issue. The current problem of ethnic affiliation and identity of the inhabitants of the Polish Carpathians is rooted in the settlement-migratory processes developing in the second part of the 20th century, when, in order to increase their living standards and adopt a more "civilised" lifestyle, many farmers and shepherds abandoned their former way of life, ashamed of their highland origins. These decisions have had their impact on the present-day landscape: forest clearings with their sheep-farming outbuildings and shacks are disappearing, rendering the landscape monotonous, less dynamic and less interesting (Sobala, 2023). Due to a slower rate of civilisational development in the Ukrainian Carpathians, resulting from an ideological attitude of a socialist state to the economic and social development, this trend is still less pronounced, which may be of fundamental significance for recreating clearing-based sheep-farming landscape in Poland as both are rooted in the activity of the Vlachian settlers.

However, the same research of the highlanders' identity revealed a group of local people who are not indifferent to who they are and who aspire to retain the highlanders' historical and cultural truth as well as the traditional landscape. Their efforts, aided by national and international European Union projects, enable recreating shepherding culture and economy and their Vlachian roots with the use of tourism to present and protect them. The key activity in this context is the cultural grazing carried out as part of the projects *Owca Plus* and *Karpaty Łaczq*, supported by the government and voluntary organisations, e.g. local action groups and regional societies – mainly in Poland. In Ukraine there are no similar institutions and associations, yet shepherding culture is being promoted at the local or regional levels.

У раду се расправља о структури и функционисању сезонског пастирског овчарства у Спољашњим Карпатима у Пољској и Украјини, као и о његовом потенцијалу за креирање тематских туристичких производа (стаза). Представљено природно и културно наслеђе наводи на тезу да култура овчарства у крченим подручјима у Карпатима нуди велики потенцијал и представља иновацију у развоју туристичког разгледања и етно-туризма на међународном нивоу.

ЦИЉ И МЕТОДЕ ИСТРАЖИВАЊА

Циљ истраживања је доказати да наслеђе овчарства у крченим подручјима у Спољашњим Карпатима (познатим и као Флишни Карпати) може представљати иновацију која проширује тренутну туристичку понуду региона, такође допуњујући постојећу *Стазу влашке културе*.

Стаза влашке културе је пројекат усмјерен на рекреирање и очување доказа о активности влашких пастира у Карпатима, гдје је вјековима имала велики утицај на формирање материјалне и духовне културе локалног становништва. Главни циљ Стазе је културна веза између становништва Карпата и Балкана, промовисањем отворености, међусобних контаката, размјене знања и искустава. Стаза функционише као међународна културна рута укорјењена у влашком наслеђу, са циљем обнављања локалног историјског и културног наслеђа путем инвентарисања културних ресурса, обука и радионица из области влашке културе, публикација о влашкој култури и организовања „влашких догађаја“ заснованих на циклусу пастирског живота и испаша оваца. Ова трансгранична, интегрисана културна стаза штити регионална културна добра и утиче на развој влашког наслеђа, чинећи га „живим“ свједоком пограничне културе. Пружа нове, заједничке прилике локалним заједницама које, ослањајући се на влашку културу, могу развити своје културне понуде, као што су радионице заната, локални влашки догађаји, производња сира итд. (www.szlakwoloski.eu).

Циљ рада је указати на улогу пастирског-агрокултурног наслеђа у стварању туристичког производа у циљу заштите природног и културног наслеђа карпатских пејзажа. Истражују се историјски и економски услови како би се одредило тренутно стање и потенцијал наслеђа поларизацијских активности у области пољских и украјинских Спољашњих Карпата. Овај простор карак-

The article discusses the structure and functioning of shacking sheep-farming in the Polish and Ukrainian Outer Carpathians as well as its potential for creating thematic tourist products (trails). The presented natural-cultural heritage prompts the thesis that clearing-based sheep-farming culture of the Carpathians offers a great potential for and is a novelty in the development of sightseeing-ethnic tourism on the international scale.

AIM AND RESEARCH METHODS

The research aims at proving that clearing-based sheep-farming heritage in the Outer Carpathians (also known as the Flysch Carpathians) may constitute a novelty, expanding the region's current tourist offer, also by complementing the existing *Trail of the Vlachian Culture*.

The Trail of the Vlachian Culture is a project aiming at recreating and preserving the evidence of the activity of Vlachian shepherds in the Carpathians, where for hundreds of years it had a great impact on the forming of material and spiritual culture of local populations. The Trail's main message is the cultural bond between the populations of the Carpathians and the Balkans, promoting openness, mutual contacts, exchange of knowledge and experience. It is to function as an international cultural trail rooted in Vlachian heritage to restore local historical and cultural legacy by inventorying cultural resources, cultural training and workshops, publications on the Vlachian culture, "Vlachian events" based on the shepherding cycle and sheep grazing. The transborder, integrated cultural trail protects regional cultural assets and influences the development of Vlachian heritage, rendering it a "living" testimony of the borderland culture. It provides new, common opportunities to local communities, which, referring to Vlachian culture, may develop their own cultural offers, e.g. handicraft workshops, local Vlachian events, production of cheese, etc. (www.szlakwoloski.eu).

The aim of the article is to indicate the role of the shepherd-agricultural in creating a tourist product for the protection of the natural and cultural heritage of Carpathian landscapes. Examination of historical and economic conditions in order to determine the current state and potential of the heritage of polarization activities in the area of the Outer Polish and Ukrainian Carpathians. The area characteristic

теришу планински вијенци средње и мале висине типа Бескида, без присуства алпских пашњака, гдје су ливаде и крчевине вјештачки створене у субалпској шумској зони. Изузеци су масиви Пилско, Бабја Гора, Говерла и Велика Сивуља, гдје постоје природни планински пашњаци, али не представљају простране и богате производне ресурсе. Још једно истраживачко питање било је инвентарисање природних и културних ресурса овчарства у крченим подручјима како би се идентификовао његов потенцијал за развој нових трендова или „праваца“ у туризму заснованом на разгледању и локалним етничким одликама, укључујући едукацију о завичају, која је од суштинског значаја за активности локалних заједница у Пољској и Украјини. Анализа је фокусирана на тренутне циљеве локалног маркетинга у развоју интересовања за културу пастирства и овчарства у крченим подручјима у Карпатима.

Методологија коришћена у постизању ових циљева укључује: прелиминарну анализу научних и популарно-научних материјала посвећених влашком пастирству у Карпатима (посебно у контексту економије овчарства у крченим подручјима), интервјуе са пастирима активним у Бескидима (Таб. 1), који су били непроцењив извор материјала, интервјуе са члановима регионалних удружења и друштава како би се сазнало о њиховим напорима да промовишу културу горштака и о њиховој улози у креирању иновација у туризму, тј. овчарства у крченим подручјима. Важна метода била је инвентарисање и документовање подручја са пастирским објектима како би се идентификовали елементи овчарства у крченим подручјима који представљају потенцијалну туристичку атракцију. Графички аспект укључивао је израду карте културних добара и организација које промовишу знања о историји и култури савремених „влашких пастира“ како би се приказала туристичка атрактивност овчарства у крченим подручјима у пољским и украјинским Флишним Карпатима.

medium-height and low mountain ranges of the Beskids type, characterised by absence of the Alpine grasslands, where meadows-clearings were artificially created in the subalpine forest zone. Obviously, the notable exceptions are the Pilsko massif, Babia Góra, Hoverla and Velyka Syvulja, where natural high mountain grasslands are present but do not constitute vast and rich productive resources. Another research issue was inventorying the natural and cultural resources of the clearing-based sheep-farming culture in order to identify its potential for the development of new trends or “directions” in sightseeing-ethnic tourism, including regional education, which is vital for the activities of local communities in Poland and Ukraine. The analysis focused on the current objectives of local marketing in the development of interest in shepherding and clearing-based sheep-farming culture in the Carpathian arch.

The methods implemented in achieving these aims were: a preliminary survey of science and popular-science materials devoted to Vlachian shepherding in the Carpathians (especially in the context of clearing-based sheep-farming economy), interviews with the shepherd bosses active in the Beskids (Tab. 1) providing invaluable source material, interviews with the members of regional associations and societies to find out about their efforts to promote highlanders’ culture and its role in creating the tourist novelty, i.e. clearing-based sheep-farming. An important method was inventorying and documenting the areas featuring shepherding objects in order to identify the clearing-based sheep-farming elements constituting a potential tourist attraction. The graphic aspect included the map of the structure of cultural assets and organisations promoting historical and cultural knowledge of contemporary “Vlachian shepherds” in order to show tourist attractiveness of clearing-based sheep-farming in the Polish and Ukrainian Flysch Carpathians.

Таб. 1. Региони, локалитети и људи укључени у пастирске активности у
Спољашњим Западним и Источним Карпатима (Łach & Wojko, 2022)

Tab. 1. Regions, places and people involved in shepherding activities in the
Outer Western and Eastern Carpathians (Łach & Wojko, 2022)

Р. б. No.	Регион / Region	Назив планинске колибе – Главни пастир (<i>Baca/Wataba</i>) – локација (град) / Mountain hut name – Shepherd Boss (<i>Baca/Wataba</i>) – location (city)
1.	Шлески Бескиди / Silesian Beskids	Пастирска колиба (рег. <i>bacówka</i>) „Пјетрашина“ – Пјотр Кохут (Коњакув) / Shepherd’s hut (reg. <i>bacówka</i>) “Pietrasina” – Piotr Kohut (Koniaków) Пастирска колиба „Бескидек“ – Хенрик Кукучка (Истебна) / Shepherd’s hut “Beskidek” – Henryk Kukuczka (Istebna)
2.	Живјецки Бескиди / Żywiec Beskids	Пастирска колиба „Код Грушке“ – Адам Грушка (Жабница) / Shepherd’s hut “U Gruszki” – Adam Gruszka (Żabnica) Пастирска колиба „У Борув“ – Пјотр Хшоншч (Јелешња) / Shepherd’s hut “U Borów” – Piotr Chrzyszcz (Jeleśnia) Пастирска колиба „Код Шпулека“ – Матеуш Мицорек (Рицерка) / Shepherd’s hut “U Śpulka” – Mateusz Micorek (Rycerka) Пастирска колиба „Под Матиском“ – Гжегож Чмјел (Пжибендза) / Shepherd’s hut “Pod Matyską” – Grzegorz Chmiel (Przybędza) Пастирска колиба „На краљици“ – Тадеуш Шчехович (Соблувка) / Shepherd’s hut “Na Królowej” – Tadeusz Szczechowicz (Soblówka)
3.	Мали Бескиди / Mały Beskids	Пастирска колиба „Код Вјешка“ – Вјеслав Кошчелњак (Жики) / Shepherd’s hut “U Wieśka” – Wiesław Kościelniak (Rzyki)
4.	Горце планине / Gorce Mountains	Пастирска колиба „Код Буцка“ – Јарек Бучек (Охотница) / Shepherd’s hut “U Bucza” – Jarek Buczek (Ochotnica) Пастирска колиба „На Длугој хали“ – Кшиштоф Гач (Турбач) / Shepherd’s hut “Na Hali Długiej” – Krzysztof Gach (Turbacz)
5.	Сондецки Бескиди / Sądecki Beskids	Пастирска колиба „Центурија“ – Влођимјез Олекси (Војкова) / Shepherd’s hut “Centuria” – Włodzimierz Oleksy (Wojkowa) Пастирска колиба „Над Ломницом“ – Станислав Живчак (Ломница) / Shepherd’s hut “Nad Łomnicą” – Stanisław Żywczak (Łomnica)
6.	Западне Бјешчаде / Western Bieszczady	Пастирска колиба „Над Царињскјем“ – Јацек Скурка (Царињске) / Shepherd’s hut “Nad Caryńskiem” – Jacek Skórka (Caryńskie) Пастирска колиба „Бјешчадска бацувка“ – Владислав Франос (Ославица) / Shepherd’s hut “Bieszczadzka bacówka” – Władysław Franos (Osławica)
7.	Сколивски Бескиди / Skoliwskie Beskids	Пастирска колиба „Дубовиј кут“ – Васил Лучкив (Нови Мизуњ) / Shepherd’s hut “Dubowyj kut” – Wasyl Luczkiw (Nowyj Mizuń)
8.	Горгани / Gorgany	Пастирска колиба „Горгани“ – Микола Јаремчук (Микуличин) / Shepherd’s hut “Gorgany” – Mykola Jaremczuk (Mukulyczyn)
9.	Хорнохора / Chornohora	Пастирска колиба „Закукул“ – Васил Самањук (Ворохта) / Shepherd’s hut “Zakukul” – Wasyl Samanjuk (Worochta)

ИСТОРИЈА ЕКОНОМИЈЕ ОВЧАРСТВА ЗАСНОВАНОГ НА КРЧЕВИНАМА И ЊЕН УТИЦАЈ НА ФОРМИРАЊЕ ПЕЈЗАЖА ФЛИШНИХ КАРПАТА КАО ПОТЕНЦИЈАЛНИ ТУРИСТИЧКИ МОТИВ

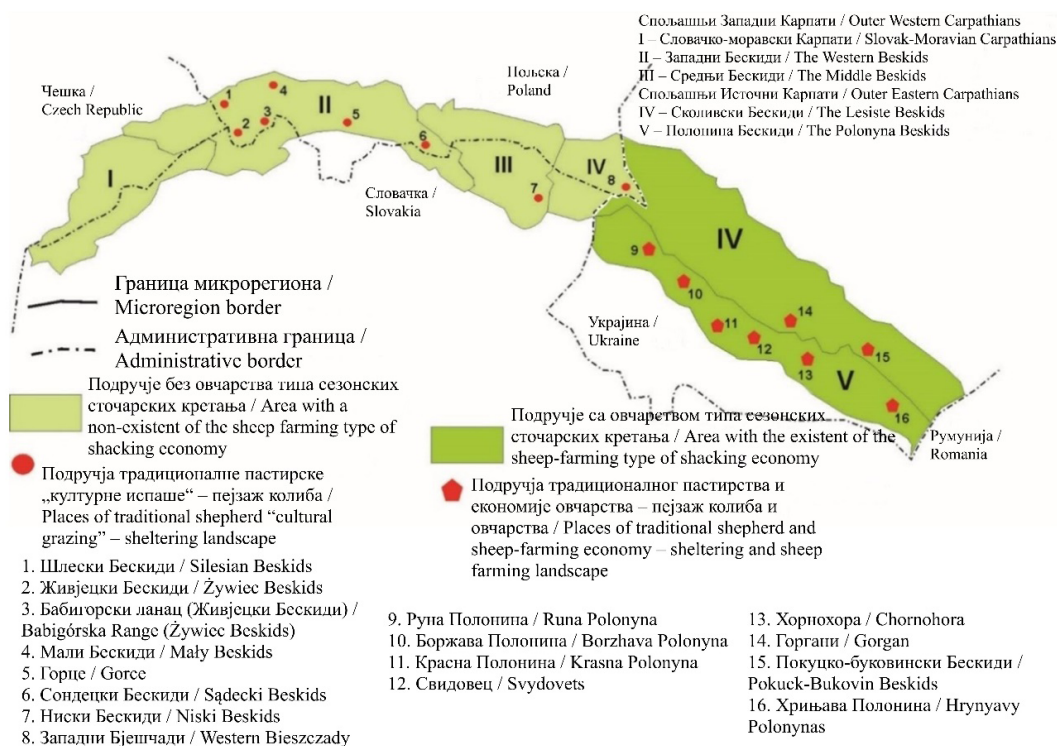
Флишне Карпате населили су влашки пастири почетком 13. и 14. вијека (Dobrowolski, 1938; Jawor, 2015; Кларыта, 2014; Komoniecki, 1704; Czamańska, 2015). Након доласка у Бескиде, Власи су населили планинске области, у почетку уводећи пастирску економију стварањем ливада у шумама, а касније, због еколошких и друштвених разлога, прелазили су на овчарство на искрченим чистинама. Већ крајем 16. вијека економија се промијенила са прољећног извођења оваца на пашу на љетњу планинску испашу (Корczyńska-Jaworska, 1961, 1962) и са сезонског пастирског овчарства на овчарство у крченим подручјима. Потоње је доминирало све до 1970–1980-их година у пољским Карпатима (а и даље се практикује у украјинским Карпатима), када је, усљед развоја урбаних агломерација, као што су Ђешин, Бјелско Бјала, Ошвјенцим, Катовице, Краков, Нови Сонч и Жешув, локално становништво напустило пољопривреду и мигрирало у градове запосливши се у индустрији и услужном сектору. У пољским Карпатима овај процес је допринио нестанку сезонског пастирског овчарства и овчарства у крченим подручјима, што је резултирало природним или вјештачки изазваним нестанком шумских честара, гдје су остале само ријетке и изоловане оазе пастирства (Сл. 2). Данас, како би се сачували ови јединствени пејзажи, спроводи се традиционална испаша, чиме се обнављају некадашња подручја овчарских активности (Lieskovský et al., 2014; Plieninger et al., 2006; Strijker, 2005).

Промјене пејзажа су неизбежан процес који произлази из реорганизације земљишних ресурса ради прилагођавања њиховог коришћења и просторне структуре људским потребама (Антроп, 2005). Данас се ове промјене углавном оцјењују негативно, јер се традиционални пејзажи, који су због своје разноликости, кохерентности и идентитета перципирани као посебно вриједни, убрзано губе. Губитак ових пејзажа има озбиљне посљедице по биодиверзитет, ерозију земљишта, квалитет пејзажа и екосистеме (Babai & Molnar, 2014; Geri et al., 2010; Navarro & Pereira, 2015), као и по културно наслеђе и

HISTORY OF CLEARING-BASED SHEEP-FARMING ECONOMY AND ITS INFLUENCE ON FORMING THE FLYSCH CARPATHIANS LANDSCAPE CONSTITUTING A POTENTIAL FOR TOURIST MOTIVATION

The Flysch Carpathians were populated by Vlachian shepherds at the beginning of the 13th/14th centuries (Dobrowolski, 1938; Jawor, 2015; Kłapyta, 2014; Komoniecki, 1704; Czamańska, 2015). After arriving in the Beskids, the Vlachs occupied the highland areas, initially introducing shepherding economy by creating meadows in the forests, and later, due to environmental and social reasons, clearing-based sheep-farming. As early as at the end of the 16th century the economy changed from transhumance to summer mountain grazing (Korczyńska-Jaworska, 1961, 1962) and from shacking shepherding as such to clearing-based sheep-farming. The latter predominated till the 1970s–1980s in the Polish Carpathians (and is still practised in the Ukrainian Carpathians), when, due to the development of conurbations of Cieszyn, Bielsko-Biała, Oświęcim, Katowice, Kraków, Nowy Sącz or Rzeszów, local populations abandoned farming and migrated to cities to work in industry and service sector. In the Polish Carpathians this process contributed to the vanishing of shacking and clearing-based sheep-farming, resulting in natural or artificially induced disappearance of forest clearings, where only rare and isolated islands of shepherding have remained (Fig. 2). Today, in order to save these unique landscapes cultural grazing is taking place, thus restoring former areas of shepherding activity (Lieskovský et al., 2014; Plieninger et al., 2006; Strijker, 2005).

Landscape changes are an inevitable process resulting from the reorganization of land in order to adapt their utilitarian and spatial structure caused by human needs (Антроп, 2005). These changes are today assessed negatively, just as traditional landscapes are widely perceived as particularly valuable due to their diversity, coherence and identity, they are rapidly disappearing today. Their loss has consequences for biodiversity, soil erosion, landscape quality, ecosystems (Babai & Molnar, 2014; Geri et al., 2010; Navarro & Pereira, 2015) and the loss of cultural heritage and identity of inhabitants (Duran et al., 2015). As a result, traditional pastoral landscapes are disappearing, especially in

Сл. 2. Карта савременог пастирства и овчарства и „њиховог традиционалног живота“ у пољским и украјинским Спољашњим Карпатима

Fig. 2. Map of contemporary shepherding and sheep-farming work as well as “their living tradition” in the Polish and Ukrainian Outer Carpathians

идентитет становништва (Duran et al., 2015). Као резултат, традиционални пасторални пејзажи нестају, нарочито у развијеним земљама, трансформишући се у шумска подручја (Babai et al., 2015; MacDonald et al., 2000; Munroe et al., 2013). Иако се традиционални пејзажи мијењају, њихови елементи су и даље видљиви и могу бити извор знања о прошлости, чиме постају иновација у развоју туристичког разгледања и очувања начина коришћења земљишта (Affek et al., 2021; Keller et al., 2023; Sobala, 2014).

Да би се дискутовало о културном наслеђу истраживаног региона и његовом утицају на иновације у туризму, потребно је осврнути се на сложено, вишевијековно поријекло сточарске и пољопривредне активности, наглашавајући процес њеног развоја и утицај на традиционални пејзаж као специфичну матрицу података. Организација пастирске економије у Спољашњим Карпатима заснивала се на три типа живота у колибама: живот у ко-

developed countries, being transformed into forested areas (Babai et al., 2015; MacDonald et al., 2000; Munroe et al., 2013). Despite these changes in traditional landscapes, their elements are still visible and can be a source of knowledge about the past, becoming a novelty for the development of sightseeing tourism and for the preservation of land use (Affek et al., 2021; Keller et al., 2023; Sobala, 2014).

In order to discuss the cultural heritage of the researched region and its influence on the novelty in tourism, it is necessary to refer to the complex, centuries-long origins of grazing and farming activity, emphasising the process of its evolution and the impact on the traditional landscape as it constitutes a specific matrix of data. The organisation of shepherding economy in the Outer Carpathians was based on three types of shacking: Alpine grassland shacking, clearing-based sheep-farming shacking of the subecumene zone and the village-based shacking of the ecumene zone (Zawiejska, 1986; Korpczyńska-Jaworska, 1961, 1962; Moszyński, 1967,

либама на алпским пашњацима, живот у колибама у крченим подручјима у зони субекумене и живот у колибама у селима екумене (Zawiejska, 1986; Korczyńska-Jaworska, 1961, 1962; Moszyński, 1967, 1996). Ови типови су обликовали специфичне облике економије у планинским вијенцима мале и средње висине, одређене природним и друштвеним факторима. Развој сезонског пастирског овчарства у Бескидима био је условљен ријетким присуством природних алпских пашњака, што је приморало влашке досељенике да пронађу подручја за пастирство у субалпској шумској зони. Почели су уклањањем коре са стабала како би дрвеће осушили, затим су та стабла палили и ископавали коријење, чиме су формирали крчевине (ливаде) на планинским падинама и врховима. У почетку су овце, козе и говеда пасли у шумама и на крчевинама, али након регулисања права на испашу 1853. године, испаша је била ограничена само на крчевине. Природни услови, као што су компактност планинског вијенца, мале разлике у релативним висинама, лака доступност воде и благе зиме, омогућили су локално кретање стоке. Велику улогу у трансформацији економије у Бескидима имале су друштвене норме, попут лакоће успостављања друштвених контаката и асимилације између пастира у планинским областима и земљорадника у долинама (Kiwior, 2018; Łach & Musiał, 2015). Временом, због горе поменутих природних и културних услова, пастири су се почели насељавати у селима и бавити пољопривредом, било остајући у долинама (локално названим *spodek* на пољском) или преносећи пољопривреду на планинске области, стварајући нови облик економије – овчарство у крченим подручјима, у такозваним заселцима. Домаћинства у планинама имала су 2–10 крава и неколико десетина оваца. Крчевине су проширивале површину села, формирајући једну цјелину. Испаша, кошење сијена и пољопривреда на крчевинама спровођени су од стране једног власника, а не заједнице. У оквиру појединачних парцела већи дио је експлоатисан као сјенокосна ливада, док су остатак чиниле пашњачке ливаде и њиве. Говеда и овце које су пасле на ливадама гдје је покошено сијено ђубриле су земљиште и олакшавале њихову обраду.

Овчарство у крченим подручјима обухватало је два типа, тј. дневну испашу у близини села (сеоско овчарство) и тзв. сезонску или прелазну испашу (сезонско пастирско овчарство), када је стока остајала на крчевинама неколи-

1996). These types formed specific forms of economy in low and medium-height mountain ranges determined by natural and social factors. The development of shacking and sheep-farming shepherding in the Beskids was conditioned by scarce presence of natural Alpine grasslands, which forced the Vlachian settlers to acquire the areas for shepherding in the subalpine forest zone. They began by removing the bark off tree trunks to make the trees die; later these were burnt and their roots were dug up in this way forming mid-forest clearings (meadows) situated on mountain slopes and tops. Initially sheep, goats and cattle grazed in forests and clearings, but after the easement rights were regulated in 1853 their grazing was limited solely to clearings. Natural conditions, i.e. compactness of the mountain range, small differences between relative heights, easy access to water and warm winters enabled local trekking with the livestock. A great role in transforming the economy in the Beskids part of the Carpathians was played by patterns of social behaviour, e.g. easiness in establishing social contacts and assimilation between the shepherds inhabiting the mountainous areas and the framers living in the valleys (Kiwior, 2018; Łach & Musiał, 2015). With time, due to the natural and cultural conditions mentioned above, the shepherds began to settle in villages and took up farming, either remaining in the valleys (locally called *spodek* in Polish) or transferring farming to the mountainous areas, creating its new form, i.e. clearing-based sheep-farming economy in the so-called hamlets. The households appearing in the mountains had 2–10 cows and a dozen sheep. The clearings complemented the acreage of the village, forming one entity. Grazing, hay harvesting and farming in the clearings were conducted by one owner, not a community. Within individual plots a bigger part was exploited as a haymaking meadow whereas the rest were pasture meadows and fields. The cattle and sheep grazing on the meadows where the hay had been harvested fertilised the soil facilitating their cultivation.

Clearing-based sheep-farming comprised two types, i.e. day-time grazing in the vicinity of a village (village-based sheep-farming) and the so-called seasonal or intermediate grazing (shacking sheep-farming), when the livestock remained in the clearing for a few months (from May/June to September). The day-time grazing consisted in driving cattle and sheep to a clearing for a day and taking them back to a cowshed for the night for milking to produce *klagowy*

ко мјесеци (од маја/јуна до септембра). Дневна испаша подразумијевала је одвођење стоке на крчевине током дана и враћање у шталу ноћу ради муже и производње сира *kłagowy* (Корczyńska-Jaworska, 1962). Прелазна испаша била је ближа традицији сезонског овчарства јер су пастири проводили ноћи на крчевинама, што је захтјевало изградњу „колиба“ за склониште пастира и стоке. Како је пастир који чува овце (у Пољској локално познат као *owczosz*) остајао и радио на крчевини, изградио је шупе (тзв. *fenile* на пољском) за сијено и пољопривредни алат, штале за стоку (на украјинском *krowiarka*) и друге објекте, као што су сезонска колиба, кухиња и склониште *izbica*, који се могу поистовјетити са планинском колибом *bacówka* јер се тамо правио сир. Комплекс објеката био је комплетиран са кућицама за псе, оградом (локално названом *kosor* на пољском), преносивим колибама и подупирачима (на пољском локално названим *ostrewki*), који су се користили за подизање пластова сијена (на украјинском *stogi*) (Таб. 2).

cheese (Korczyńska-Jaworska, 1962). The intermediate grazing was more closely related to the shacking tradition as the nights were spent in the clearings, which necessitated erecting “shacks” to shelter the shepherds and the livestock. As the shepherd-farmer (in Poland locally known as *owczosz*) stayed and worked in the clearing, he built storage sheds (the so-called *fenile* in Polish) for hay and farming tools, livestock sheds (in Ukrainian *krowiarka*) and other objects, such as a seasonal hut, kitchen and an *izbica* sheltering, which may be identified with a *bacówka* mountain hut as it was there that cheese was made. The building complex was complete with doghouses, fencing (locally called *kosor* in Polish), portable shacks and props (in Polish locally called *ostrewki*), used for erecting haystacks (in Ukrainian *stogi*) (Tab. 2).

Таб. 2. Квантитативна и квалитативна структура пастирских колиба у овчарским фармама у крченим подручјима према типу овчарења

Tab. 2. Quantitative and qualitative structure of shepherd's shacks of clearing-based sheep-farming and shacking types

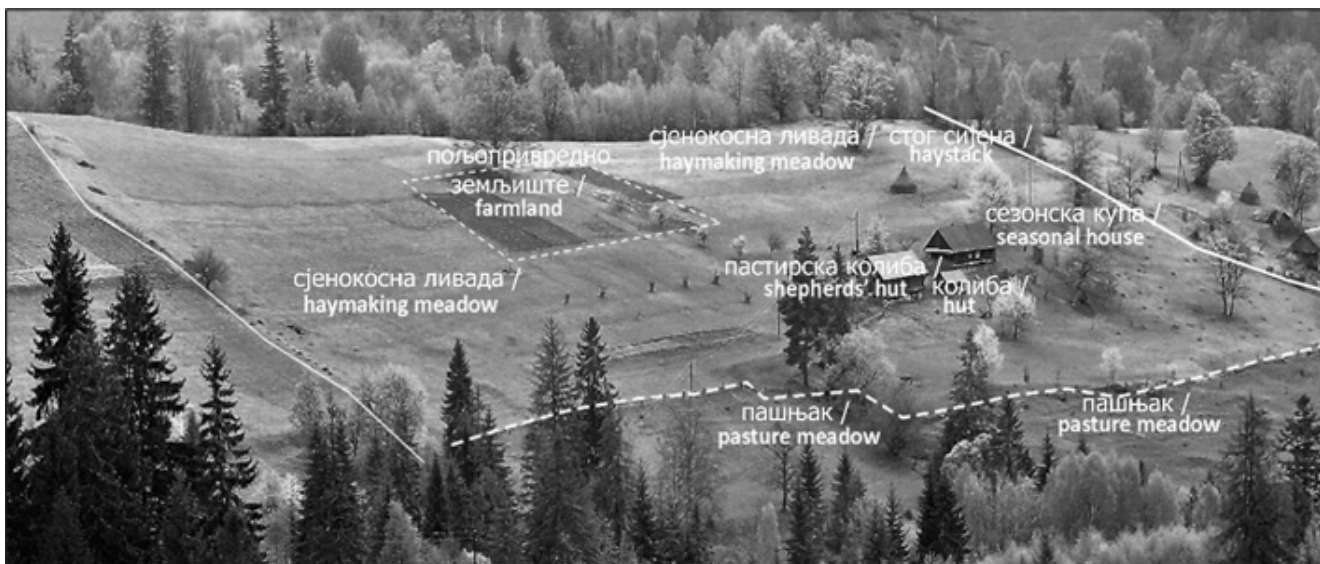
ПРИВРЕДНЕ АКТИВНОСТИ У ОКВИРУ ЗОНЕ СУБЕКУМЕНЕ / ECONOMIC ACTIVITIES WITHIN THE SUBECUMENA ZONE				
		СТАЦИОНАРНЕ / STATIONARY		МОБИЛНЕ / MOBILE
ЕКОНОМИЈА / ECONOMY	Сјенокос на крчевинама (без испаше) / Clearing-based hay harvesting (no grazing)	Овчарство засновано на крчењу (испаша) / Clearing-based sheep-farming (grazing)	Овчарство засновано на крчењу - жетва / Clearing-based sheep-farming -harvesting	Склониште (испаша) / Sheltering (grazing)
ПОДРУЧЈЕ АКТИВНОСТИ / TERRITORY OF THE ACTIVITIES	Ливаде / Meadows	Ливаде / Meadows Шума / Forest	Ливаде / Meadows Шума / Forest	Ливаде / Meadows Планинске ливаде / Mountain meadows Шума / Forest

ПОЉОПРИВРЕДНИ КОМПЛЕКС / FARMING COMPLEX	Стог сијена / Haystack (CE,W) Колиба / Hut (CE, W) <i>Koliba</i> <i>Kosor</i>	Пастирски заклон (штала) / Shepherds' shelter (cowshed) <i>Kosor</i> <i>Koliba</i> <i>Izbica</i> Сезонска колиба или кућа / Seasonal hut or house	Стог сијена / Haystack (CE) <i>Kosor</i> Камени зидови / Stone walls (krudle) (CW) Штала за краве / Cowshed <i>Krowiarka</i> <i>Fenil</i> Склониште чувара / Guards' shelter <i>Koliba</i> <i>Izbica</i> Сезонска колиба – подрум / Seasonal hut - house cellar	<i>Kosor</i> Склониште чувара / Guards' shelter <i>Koliba Bacowka</i>
---	--	---	--	---

Напомена: CE – тип у Источним Карпатима, W – употреба комплекса у зимском периоду, CW – тип у Западним Карпатима.
 Note: CE – type in the Eastern Carpathians, W – complex use in the winter, CW – type in the Western Carpathians.

Описани комплекси грађевина економије овчарства у крченим подручјима подизани су на крчевинама локално познатим као *holas* (или *polonynas* на украјинском). Они чине мозаик планинског пејзажа, зависно од функција које обављају у датој години: пејзаж ливада-пашњак ако

The clearing-based sheep-farming building complexes described above were erected in clearings locally known as *holas* (or *polonynas* in Ukrainian). They form a mosaic mountain landscape, depending on farming functions which they perform in a given year: a pasture-meadow landscape

Сл. 3. Структура пејзажа овчарства у крченим подручјима у Сколе Бескидима (Источни Карпати) (Łach & Wojko, 2022)

Fig. 3. The structure of a sheep-farming landscape of a clearing type from the Skole Beskids (the Eastern Carpathians) (Łach & Wojko, 2022)

се користе за испашу и косидбу сијена или пејзаж ливада-пашњак-пољопривреда ако се користе за испашу, косидбу и пољопривреду (Łach & Bojko, 2018, 2019). Због разноврсности биљног покривача (његове структуре и текстуре) и присуства овчарских колиба окружених шумама, оне формирају јединствен пејзаж, чија вриједност расте током сезонских радова, обogaћен мирисима и звуцима животиња и пастира (Сл. 3).

РЕЗУЛТАТИ

Инвентаризација природних и туристичких ресурса пастирског живота као основа за развој етно-туризма у подручју Спољашњих Карпата

Истраживање економије у крченим подручјима нужно укључује економију сезонског пастирског овчарства, јер је то и даље очигледан и „популаран“ облик егзистенције присутан у карпатском пејзажу. Улога културног сезонског пастирског овчарства у Пољској је толико важна да су му посвећене иновативне и темељне инвентаризације, попут регистра М. Собале за шумске крчевине у Шлеским Бескидима, Живјецким Бескидима и дјелимично (у границама провинције Шлезеја) Малим Бескидима (Sobala, 2014), затим регистра П. Садовског за Живјецке Бескиде, Горце планине и Сондецке Бескиде (у границама провинције Мала Пољска) (Sadowski, 2018), као и регистра Ј. Харне за Ниске Бескиде и Бјешчадске планине (Harna, 2018). Ове инвентаризације показују просторни распоред савременог сезонског пастирског овчарства у контексту влашке културе у Пољској. Таквих студија у Украјини нема, што отежава процјену потенцијала за будући рад на туристичком производу. Регистар крчевина показује да су неке од њих некада биле овчарске области, али су, након престанка испаше, сада у процесу нестајања, јер их поново осваја шума. С друге стране, регистар природног наслеђа влашке културе показује њено материјално и духовно наслеђе у облику музејских изложби етно села (Таб. 3).

if they are used for grazing and hay harvesting or a pasture-meadow-farming landscape if they are used for grazing, haying and agriculture (Łach & Bojko, 2018, 2019). Due to diversity of vegetation cover (its structure and texture) and presence of sheep-farming shacks surrounded by forests, they form a unique landscape, whose value increases during seasonal work, enriched by smells and sounds of the animals and shepherds (Fig. 3).

RESULTS

Inventorying Shepherding Natural and Tourist Assets as a Basis for the Development of Sightseeing-Ethnic Tourism in the Range of Outer Carpathians

The research of clearing-based economy necessarily involves shepherding economy of the shacking type as it is still an obvious and “popular” form encountered in the Carpathian landscape. The role of shacking grazing of the cultural type in Poland is so important that a few innovative and fundamental inventories have been devoted to it, e.g. M. Sobala’s register of mid-forest shepherding clearings in the Silesian Beskids, Żywiec Beskids and partly (within the boundaries of the province of Silesia) Mały Beskids (Sobala, 2014), P. Sadowski’s register for the Żywiec Beskids, Gorce Mountains and Sądecki Beskids (within the boundaries of the province of Little Poland) (Sadowski, 2018) and J. Harna’s register for the Niski Beskids and Bieszczady Mountains (Harna, 2018). The inventorying shows the spatial dimension of contemporary shepherding-shacking grazing in the context of Vlachian culture in Poland. There are no such studies in Ukraine, which renders it difficult to assess the potential for the future work on the tourist product. The registers of clearings reveal that some of them used to be sheep-farming areas but once grazing has stopped, they are now disappearing, reclaimed by the forest. On the other hand, the register of natural heritage of Vlachian culture shows its material and spiritual legacy in the form of museum exhibitions of living shacking complexes (Tab. 3).

Таб. 3. Локалитети пастирства и иницијатива традиционалног овчарства у крченим подручјима у пољским и украјинским Спољашњим Карпатима

Tab. 3. Places of shepherding and clearing-based sheep-farming tradition initiatives in the Polish and Ukrainian Outer Carpathians

Музеји / Регионалне изложбене сале / Museums / Regional exhibition rooms	Традиционални начин живота / Living tradition	Удружења / Друштва Associations / Societies
Шлески Бескиди / Silesian Beskids		
<p>Музеј Бескида у Висли / Beskidzkie Museum in Wisła Регионални музеј „На Грапи“ у Јавожинци / Regional Museum “Na Grapie” in Jaworzynka Музеј Јана Валаха у Истебни / Museum of Jan Wałach in Itebna Пастирски центар у Коњакову / Shepherding center in Koniaków Народна кућа Јана Кавулока у Истебни / Folk House of Jan Kawulok in Itebna Центар коњаковске чипке у Коњакову / Center of Koniaków lace in Koniaków Пастирска колиба у Брени / Shepherd Hut in Brenna Обор за козе у Брени / Goat pen in Brenna</p>	<p>Пастирска колиба (<i>bacówka</i>) Буче у Гурки Вјелке / Shepherd’s hut (<i>bacówka</i>) Bucze in Górkі Wielkie Пастирска колиба на Скалки у Брени / Shepherd’s hut on Skalka in Brenna Пастирска колиба на Малинки у Брени Лешњици / Shepherd’s hut on Malinka in Brenna Leśnicy Пастирска колиба на Котаж-Хала Јаворова у Брени / Shepherd’s hut on Kotarz-Hala Jaworowa in Brenna Пастирска колиба Ђењкув у Висли / Shepherd’s hut of Cieńków in Wisła Пастирска колиба на Златном Гроњем у Истебни / Shepherd’s hut on Gold Groń in Itebna Пастирска колиба под Златним Гроном у Истебни / Shepherd’s hut under Gold Groń in Itebna Пастирска колиба на планини Охођита у Коњакову / Shepherd’s hut on Ochodzita Mountain in Koniaków Пастирска колиба на Шањцама у Коњакову / Shepherd’s hut on Szańce in Koniaków Пастирска колиба на Стецовки у Истебни / Shepherd’s hut on Stecówka in Itebna Прољећно извођење оваца на пашу (<i>Redyk wiosenny – Mieszanie owiec</i>) у Коњакову, у Стецувки, у Ђенкуву на планини Буче / Spring sheep herding (<i>Redyk wiosenny – Mieszanie owiec</i>) in Koniaków, in Stecówka, in Cienków on Góra Bucze Фестивал сира од овчијег млијека (<i>Święto Bryndzy</i>) у Коњакову, фестивал Гора колорув и Етнопоље у Устроњу / Sheep Milk Cheese Festival (<i>Święto Bryndzy</i>) in Koniaków, Góra kolorów and Etnopole in Ustroń</p>	<p>Локална акцијска група „Шлески Бескиди“ у Брени / Local Action Group “Beskid Śląski Górom” in Brenna Друштво заљубљеника у Шчирк / Society of Lovers in Szczyrk Друштвено културно удружење „Заграда“ у Бучковицама / Social and Cultural Society “Zagroda” in Buczkowice Удружење планинара Подхале, Огранак живјецких горштакa у Шчирку / Association of Podhale Mountaineers, Branch of Żywiec Highlanders in Szczyrk Друштвено-културно удружење „Климчок“ у Шчирку / Socio-Cultural Association “Klimczok” in Szczyrk</p>

	<p>Пастирски сајам у Коњакову / Shepherds' fair in Koniaków Стрижење оваца у Коњакову / Sheep shearing in Koniaków Састанци пастира са Светим Николом у Коњакову / Shepherd meetings with Santa Claus in Koniaków Гајдошки састанци у Истебни / Gajdosz meetings in Istebna</p>	
<p>Живјецки Бескиди / Żywiecki Beskids</p>		
<p>Градски музеј у Живјецу / City Museum in Żywiec Етнографски парк Орава у Зубжици / Orawa Ethnographic Park in Zubrzyca Стара кућа у Миловки / Old House in Miłówka Музеј на отвореном „Гроничек“ у Глинки / “Gronicek” open air museum in Glinka</p>	<p>Пастирска колиба „Код Грушке“ у Хали Борачи у Жабници / Shepherd's hut “U Gruszkі” in Hala Boracza in Żabnica Пастирска колиба „У Борув“ у Јелешњи / Shepherd's hut “U Borów” in Jelesnia Пастирска колиба „Код Шпулека“ у Рицерки у Великој Рачи / Shepherd's hut “U Śpulka” in Rycerka at Wielka Racza Пастирска колиба „Под Матиском“ у Пшибендзи / Shepherd's hut “Pod Matyską” in Przybędza Пастирска колиба „На краљици“ у Соблукви / Shepherd's hut “Na Królowej” in Sobłówka Пастирска колиба „Под Гојком“ у Камешници / Shepherd's hut “Pod Gojkom” in Kamesznica Пастирска колиба на Буковини у Жабници / Shepherd's hut on Bukovinie in Żabnica Пастирска колиба на Пшегибаку у Рицерки Гурњој / Shepherd's hut on Przegibak in Rycerka Górna Пастирска колиба на „Хали Баранковој“ у Завоји / Shepherd's hut on “Hala Barankowa” in Zawoja Пастирска колиба у Скавици / Shepherd's hut in Skawica Прољећно извођење оваца на пашу у Корбјелову и у Јелешњи – Хала Глине / Spring sheep herding in Korbielów and in Jelesnia – Hala Glinne Бацувски фестивал у Соблукви / Zwuk Basowski in Sobłówka Ноћ Светог Јована у Камешници /</p>	<p>Друштво љубитеља Поронбке / Society of Lovers of Porąbka Друштво љубитеља Бистре / Society of Lovers of Bustra Локална акцијска група „Подбабјогузе“ у Сухој Бескицкој / Local Action Group “Podbabiogórze” in Sucha Beskidzka Локална акцијска група „Живјецки рај“ у Лодиговицама / Local Action Group “Żywiecki Raj” in Łodygowice</p>

	<p>Night Sant John in Kamesznica Пролећно извођење оваца на пашу и повратак оваца у јесен у Брени / Redyk in Brenna Влашки сусрети у Соблувки / Wallachian meeting in Soblówka Повратак оваца власницима (<i>Lossod</i>) у Хали Борачи, Венгерска Гурка – Жабница / Return of sheep to their owners (<i>Lossod</i>) in Hala Boracza, Węgierska Górka – Żabnica Пастирска јесен у Камјешници / Shepherd's autumn in Kamiesznicza Бабјогурска јесен у Сухој Бескидској и Завоји / Babiogórska autumn in Sucha Beskidzka and Zawoja</p>	
<p>Мали Бескиди / Mały Beskids</p>		
<p>Етнопарк у Шлемену / Ethnopark in Ślemień Регионална комора у Мјендзибрође Бјалске / Regional Chamber in Międzybrodzie Bialskie</p>	<p>Пастирска колиба „Код Вјешека“ у Жижију / Shepherd's hut “U Wieśka” in Rzyki Пролећно извођење оваца на пашу и повратак у јесен у Мјендзибрође Живјецк / Spring sheep herding and Autumn sheep herding in Międzybrodzie Żywieckie</p>	<p>Локална акцијска група „Живјецки рај“ у Лодговицама / Local Action Group “Żywiecki Raj” in Łodygowice Културно друштво „Врата Бескида“ у Вилковицама / Cultural Association “Wrota Beskidów” in Wilkowice Удружење присталица Чањеца у Чањецу / Association of Czaniec Supporters in Czaniec Локална акцијска група „Вадовјана“ у Вадовицама / Local Action Group “Wadoviana” in Wadowice</p>
<p>Маковски Бескиди / Makowski Beskids</p>		
<p>Етнографски музеј у Рабки Зарују / Ethnographic Museum in Rabka Zdrój Музеј на отвореном у Сиђини / Open-air museum in Sidzina Едукативно домаћинство „Код Харнаша“ у Марцувки“ /</p>	<p>„Тука код породице Клишчак“ / “Tuka u Kliszczaków”</p>	<p>Локална акцијска група „Туристичка потковица“ / Local Action Group “Turystyczna Podkowa”</p>

Educational Homestead “U Harnasia” in Marcówka		
Горце планине / Gorce Mountains		
Музеј на отвореном у Стуђонки / Open-air museum in Studzionki Регионална комора у Културном центру у Охотници Горњој / Regional Chamber in the Cultural Center in Ochotnica Górna	Пастирска колиба „Код Буцка“ у Охотници Горњој / Shepherd’s hut “U Bucka” in Ochotnica Górna Пастирска колиба „На Хали Длугој“ на Турбачу / Shepherd’s hut “Na Hali Długiej” on Turbacz Прољећно извођење оваца на пашу (<i>Redyk wiosenny</i>) и повратак оваца са испаше у јесен (<i>Redyk jesienny – łosod</i>) у Охотници Гурњој / Spring sheep herding (<i>Redyk wiosenny</i>) and Autumn sheep herding (<i>Redyk jesienny – łosod</i>) in Ochotnica Górna Објекти овчарства у крченим подручјима (Курнитова колиба) у Долини Форендовка у Охотници Горњој и Колиба Крулчикув на Магурки / Clearing-based sheep-farming buildings (Kurnytowa Koliba) in Dolina Forendówka in Ochotnica Górna and Koliba Królczyków on Magurki	Удружење „Пјекна Зјемја Горчањска“ у Мшани / Association “Piękna Ziemia Gorceńska” in Mszana Удружење Подхалана у Охотници Горњој / Podhalan Association in Ochotnica Górna Локална акцијска група „Горце- Пјењини“ у Крошћенку на Дунајцу / Local Action Group “Gorce-Pieniny” in Krościenko on the Dunajec
Сондецки Бескиди / Sądecki Beskids		
Музеј на отвореном у Новом Сончу / Open-air museum in Nowy Sącz Музеј Пјењини у Шлахтовој / Pieniny Museum in Szlachtowa Регионални музеј „Државе Мушине“ у Мушини / Regional Museum of the “Muszyna State” in Muszyna	Насеље за узгој оваца у крченом подручју „Тшешњови Гроњ“ на обронцима Њемцова и Рађејова / Clearing-based sheep-farming settlement “Trześniowy Gron” on the slopes of Niemcowa and Radziejowa Пастирска колиба „Центурија“ у Војкови / Shepherd’s hut “Centuria” in Wojkowa Пастирска колиба „Над Ломницом“ у Ломници / Shepherd’s hut “Nad Łomnicą” in Łomnica	Удружење „Бисери Сондецких Бескида“ у Ритру / Association “Perły Beskidu Sądeckiego” in Rytro Локална акцијска група „Бескидска капија“ у Старом Сончу / Local Action Group “Brama Beskidu” in Stary Sącz
Виспови Бескиди / Wyspowy Beskids		
Нема / None	Нема / None	Локална акцијска група „Долина Рабе“ у Хростови / Local Action Group “Dolina Raby” in Chrostowa Локална акцијска група „Бескидска капија“ у Старом Сончу /

		Local Action Group “Brama Beskidu” in Stary Sącz
Ниски Бескиди / Niski Beskids		
Музеј на отвореном у Зиндранови / Open-air museum in Zyndranowa Музеј на отвореном у Колонији Олховјец / Open-air museum in Kolonia Olchowiec Музеј на отвореном у Великом Вислоку / Open-air museum in Wisłok Wielki Музеј на отвореном „Смолник“ на Ослави / Open-air museum “Smolnik” on the Oślawa	Пастирска колиба на Хирловој / Shepherd’s hut on Chyrłowa Пастирска колиба на Ословици / Shepherd’s hut on Osłowica Пастирска колиба на Пшеленчи Вижној / Shepherd’s hut on Przełęcz Wyżna	Локална акцијска група „Нова Галиција“ / Local Action Group “Nowa Galicja” Локална акцијска група „Горлички Бескиди“ / Local Action Group “Beskid Gorlicki”
Планине Бјешчади / Bieszczady Mountains		
Музеј на отвореном у Санок / Open-air museum in Sanok Екомузеј „У Бојковској земљи“ у Затварници / Ecomuseum “W Krainie Bojków” in Zatwarnica Музеј Бојковске културе у Мичкуву / Bojko Culture Museum in Myczków	Пастирска колиба на Царињскеј / Shepherd’s hut on Caryńskie Пастирска колиба на Рабе / Shepherd’s hut on Rabe Пастирска колиба на Шредње Вјелкје / Shepherd’s hut on Średnie Wielkie	Локална акцијска група „Наши Бјешчади“ / Local Action Group “Nasze Bieszczady” Локална акцијска група „Зелени Бјешчади“ / Local Action Group “Zielone Bieszczady”
Сколиски Бескиди / Skoliskie Beskids		
Музеј историје Тетјане и Омељана Антоновича „Бојковска“ у Долини / Museum history of Tetiana and Omelyan Antonovych “Boikivshchyna” in Dolyna	Пастирска колиба „Дубовиј кут“ у Новом Мизуну / Shepherd’s hut “Dubowyj kut” in Nowyj Mizun	Научно-културно друштво округа Сколи „Бојковска“ / Skoly District Scientific and Cultural Society “Boikivshchyna”

Верховински водојелни појас / Verchovynsky Watershed Ringe		
Нема / None	Мљекара за производњу сира у Биласовицама / Cheese-making dairy in Bilasowice Мљекара за производњу сира у еколошком центру „Изки“ / Cheese-making dairy in ecological centre “Izky” Мљекара за производњу сира „Еко-Газда“ у Хижњем Хусну / Cheese-making dairy “Eko-Gazda” in Nyzhne Husne	Нема / None
Горгани / Gorgany		
Нема / None	Пастирска колиба „Горгани“ у Микуличину / Shepherd’s hut “Gorgany” in Mykulychyn	Нема / None
Хорнохора / Chornohora		
Музеј Бринзе у Рахиву / Brynza Museum in Rakhiv	Пастирска колиба „Закукул“ у Ворокhti / Shepherd’s hut “Zakukul” in Worokhta Фестивал хуцулске културе / Festival of Hutsul culture Фестивал сира од овчијег млијека у Ракхиву / Sheep Milk Cheese Festival in Rakhiv	Удружење карпатских високопланинских произвођача традиционалних сирева у Рахиву / Association of traditional Carpathian high-mountain cheese producers in Rakhiv
Свидовец / Svydovets		
Нема / None	Мљекара за производњу сира у Нижној Апши / Cheese-making dairy in Nyzhna Apsha	Нема / None
Руна Полонина / Runa Polonyna		
Нема / None	Мљекара за производњу сира „Цига-Бига“ у Великој Березни / Cheese-making dairy “Csiga-Biga” in Welykie Berezne	Нема / None
Красна Полонина / Krasna Polonyna		
Музеј народне архитектуре и живота „Старо село“ у Колочави / Museum of folk architecture and life “Old Village” in Kolochava	Еколошка фарма бивола у Хоринхову / Ecological buffalo farm in Horinchow	Удружење Хрустових пастира у Хусту / Association of Chrust’s Shepherds in Khust

Покуцко-буковински Бескиди / Pokuck-Bukovin Beskids		
Музеј „Чата-Стаја“ у Верховини / Museum “Chata-Staja” in Verkhovyna Музеј хуцулске културе у Краснику / Museum of Hutsul culture in Krasnyk Музеј овчарства у селу Космаш / Museum of Sheep Breeding in the village Kosmach	Пролећно извођење оваца на пашу и тјерање оваца на испашу у Путили / Spring sheep herding and driving sheep to the shack in Putyla Фестивал хуцулске културе / Festival of Hutsul culture	Удружење произвођача традиционалног карпатског сира „Карпатски пастири“ у Верховини / Association of traditional Carpathian cheese producers “Karpacki Vatagy” in Verkhovyna
Хрињава Полонина / Hrynyavu Poloninas		
Нема / None	Мљекара за производњу сира на Кринта пољани / Cheese-making dairy on Krynta Polonyna	Нема / None
Рубни Бескиди / Marginal Beskids		
Музеј Бојковског краја у Самбору / Museum of the Boyko region in Sambor	Нема / None	Удружење пастира у Молођатину / Association of shepherds in Molodiatyn Научно-културно друштво „Бојковска“ у Дрохобичу / Scientific and Cultural Society “Boikivshchyna” in Drohobych
Стријско-шанска Верховина / Stryjsko-Sianska Wierchowina		
Музеј Бојковског краја у граду Турка / Museum of the Boyko region in town Turka Музеј бојковске и хуцулске културе, Плаи у Козјовој / Museum of Boykiv and Hutsul cultures, Plai in Kozjova	Нема / None	Нема / None

Објекти из Таб. 3 који представљају широко схваћену културу влашког пастирског рада и живота, углавном су везани за сезонско пастирско овчарство љетњег типа испаше. У пољским Карпатима идентификована су 32 објекта – углавном музеји и музеји на отвореном (Сл. 4), док је историја овчарства у региону приказана у регионалним изложбеним просторима или појединачним овчарским објектима (Сл. 5). У украјинским Флишним Карпатима постоји само 7 сличних тематских објеката. Ниједна од 39 изложби није искључиво посвећена економији овчарства у крченим подручјима – оне само успут помињу да је уз овчарство постојало и крчење шума за пољопривреду. Осим неколико спорадичних помињања (2 објекта од 63), анализа овчарских догађања описаних као „традиционалан начин живота“ показала је да се могу видјети овчарска насеља у крченим подручјима у Горце планинама и Шлеским Бескидима. С друге стране, анализа организација које промовишу овчарску културу региона уврдила је 27 активних удружења и друштава у Спољашњим Карпатима. Сва ова удружења тврде да се баве очувањем традиција и обичаја везаних за овчарство и сезонско пастирско овчарство организовањем различитих фестивала, изложби, такмичења и радионица. Само Локална акцијска група „Живјецки рај“ из Лодиговица промовише културу овчарства у крченим подручјима – тип економије који је и даље преовладавао у Живјецким и Малим Бескидима 1980-их година. Ниједно од 23 пољска удружења, за разлику од оних активних у Украјини, нема у свом имену ријеч повезану са овчарством или његовом функцијом, попут производње сира, што би олакшало идентификацију њихове дјелатности. Украјинска удружења су повезана с локалним становништвом и њиховим активностима у промовисању овчарске културе међу туристима који посјећују украјинске Карпате. Интервјуи са пастирима су открили да државне институције не подржавају финансијски иницијативе овчарства, јер не виде потенцијал у развоју туризма.

The objects from Tab. 3 representing widely conceived culture of shepherding work and life of Vlachian origins present mainly seasonal shacking shepherding of the summer grazing type. In the Polish Carpathians 32 objects were identified – mostly museums and skansens (Fig. 4), yet the region's shepherding history is illustrated in regional exhibition rooms or individual shepherding objects (Fig. 5). There are only 7 similar thematic objects in the Ukrainian Fylsch Carpathians. None of the 39 exhibitions is devoted exclusively to clearing-based sheep-farming economy – they only mention that shepherding was accompanied by clearing-based sheep-farming. Scanty mentions of the latter (2 objects out of 63) were observed when analysing shepherding events described as “living tradition”, which may be seen in clearing-based sheep-farming settlements in the Gorce Mountains and Silesian Beskids. On the other hand, the analysis of the organisations promoting the region's shepherding culture shows 27 associations and societies active in the Outer Carpathians. All of them profess that they carry out activities preserving shepherding-shacking traditions and rites, organising all kinds of festivals, exhibitions, competitions and workshops. Only the Local Action Group “Żywiecki Raj” from Łodygowice promotes clearing-based sheep-farming culture – a type of economy that still predominated in the Żywiec Beskids and Mały Beskids (within the boundaries of the association's range of activity) in the 1980s. None of 23 Polish associations, contrary to those active in Ukraine, features in their name a word connected with shepherding or its function, e.g. cheese production, which would help identify the nature of their activity. The Ukrainian associations are connected with local population and their involvement in promoting shepherding culture among the tourists visiting the Ukrainian Carpathians. The interviews with shepherds revealed that state institutions do not support shepherding initiatives financially as they fail to see any potential in the development of tourism.

Сл. 4. Музеј хуцулског живота у Краснику у Ворочто-путилски планини
Fig. 4. Museum of Hutsul life in Krasnyk in the Worochto-Putylski range

Сл. 5. Примјер традиционалног живота – *bacówka* планинска колиба „Код Буцка“ у Охотници Горњој,
долина Јамне у Горце планинама

Fig. 5. Example of living tradition – *bacówka* mountain hut “U Bucka” in Ochotnica Górna, Jamne valley in the Gorce Mountains

Улога едукације о завичају у формирању идентитета локалног становништва и њен утицај на иновације туризму са разгледањем знаменитости и етно-туризмом региона

Настанак овчарске привреде у средњевисоким и ниским планинским областима Спољашњих Карпата указује на богато влашко културно и друштвено наслеђе. Упркос вијековима еволуције, ово наслеђе свједочи о заједничким корјенима и влашким утицајима на културу многих

Role of Regional Education in Forming the Identity of Local People and Its Influence on the Novelty in Sightseeing-Ethnic Tourism in the Region

The origins of sheep-farming economy in the medium-height and low mountain ranges of the Outer Carpathians make us aware of rich Vlachian cultural and social heritage. Despite many centuries of evolution this legacy testifies to common roots and Vlachian influences on the culture of

етничких група (Guta, 2015), што се може примијетити у обичајима, топонимима, регионалним ношњама, музици, начину испаше стоке и преради млијека, вуне и коже, као и у просторном распореду села, што све утиче на пејзаж (Dorda & Fiedor, 2018). У данашњем комерцијализованом свијету, култура овчарства је угрожена јер се доживљава као старомодна и неозбиљна, иако, укоријењена у историји, култури, религији и обичајима представља друштвену баштину за локално становништво, довољно осјетљиво да је перципира. Шанса за очување и преношење ове културе лежи у едукацији о завичају која је намијењена свим слојевима друштва у локалној заједници и у региону. Тренутно се едукација о завичају, позната и као еколошко образовање (Theiss, 1999), тумачи као знање о властитом „завичају“ – дидактички и образовни процес који укључује учење и подучавање о локалном окружењу, животу његових становника, природном и културном окружењу, као и развијање компетенција локалних заједница, на примјер у области туристичких услуга. Овај процес претежно има за циљ развијање регионалног идентитета локалног становништва и подстицање на учешће у локалним пословима, истовремено подучавајући толеранцији према другим културама (Zellma, 2000). Увид у образовање о култури пољских горштака открива велику разлику између теорије и праксе о регионалном образовању (Łach, 2016a). Тренутно се оно практикује на три нивоа. Први ниво се одвија у школама. Анализа школских програма у истраживаним областима показује да програм *Знање о култури* који је припремило Министарство просвјете не садржи референце за едукацију о завичају. Због недостатка основних монографија посвећених традицији и обичајима, наставници немају универзалне алате и кохерентну методологију за подучавање о региону. Тренутно се едукација о завичају најчешће фокусира на теме као што су: *Наш регион – моја заједница, Мој завичај, По коме је наша школа добила име?, Мој град, Легенде и приче*, док нема предмета који се баве културним наслеђем, укључујући поријекло и историју насељавања, живота и рада становника региона, тј. горштака – потомака влашких пастира – и поријекло овчарског сточарства. Једина прилика да се о овоме учи и сусретне са традицијом и обичајима пружа се кроз радионице и такмичења која организују културни центри, удружења

many ethnic groups (Guta, 2015), as seen in customs, place names, regional costumes, music, ways of grazing livestock and processing milk, wool and hide as well as in spatial arrangement of villages affecting the landscape (Dorda & Fiedor, 2018). In today's commercialised world shepherding culture is endangered as it is perceived as old-fashioned and hardly serious even though, rooted in history, culture, religion and customs, it constitutes a social truth for local people, sensitive enough to perceive it. A chance to retain and transfer it is offered by regional education aimed at all strata of local and regional society. At present regional education, also referred to as environmental education (Theiss, 1999), is interpreted as the knowledge of one's "homeland" – a didactic and educational process consisting in learning and teaching about as well as promoting knowledge of local environment, life of its inhabitants, learning about social, natural and cultural environment as well as developing local communities' competences in, e.g. promoting tourist services. This didactic and educational process primarily aims at developing local people's regional identity and thus encouraging involvement in local affairs at the same time teaching tolerance towards other cultures (Zellma, 2000). An insight into the education about the Polish highlanders' culture reveals a great discrepancy between theory and practice in regional education (Łach, 2016a). At present it is practised at three levels. The first takes place at schools. The analysis of school curricula in the researched area shows that the programme *Knowledge of Culture* prepared by the Ministry of National Education includes no reference to regional education. Due to lack of fundamental monographs devoted to tradition and rites teachers have no universal tools and coherent methodology to teach about a region. At present regional education usually focuses on such subjects as: *Our region – my community, My homeland, Who is our school named after?, My town, Legends and tales*, while there are no subjects devoted to cultural heritage, comprising the origins and history of settlement, life and work of the region's inhabitants, i.e. highlanders, the descendants of Vlachian shepherds, and the origins of sheep-farming shepherding. The only opportunity to learn about these and encounter tradition and rites is offered by workshops and competitions organised mainly by community centres, associations and societies as well as by joining folk groups, which develop the younger generation's awareness of regional identity. Another

и друштва, као и кроз придруживање фолклорним групама које развијају свијест млађе генерације о регионалном идентитету. Други начин за откривање и вредновање свог поријекла је активно и пасивно учешће на бројним фолклорним фестивалима у региону, као што је престижна *Недјеља културе горштака у Бескидима*, коју организује Регионални културни центар у Бјелско-Бјалој.

Поред школа и фестивала, други кључни ниво у едукацији о завичају долази од самих пастира који практикују традиционалне методе испаше (Таб. 3). Ови ентузијастички, подржани владиним пројектима попут *Owca Plus*, обнављају пејзаже културе живота пастира у пољским Карпатима. Програм *Owca Plus* започет је 2008. године као дио Покрајинског програма економске активације и очувања културног наслеђа Бескида и Краковско-чештоховског јурског горја, са циљем обнове традиционалне овчарске економије и традиције, обичаја и културе горштака у планинским областима. Програм траје до 2027. године, а учесници добијају финансијску подршку за обнову и изградњу инфраструктуре повезане са овчарством. Примјер је *Стаза бацувки* у Бескидима, која постоји од 2017. године и подстиче посјете мјестима гдје се стока напаса и промовишу пејзажи овчарске културе. Само такве иницијативе нуде шансу за очување и оживљавање наслеђа овчарства и економије у крченим подручјима у региону. Укоријењена у влашкој култури, испаша чини вриједан садржај, дефинисан временом и простором, који омогућава динамичке промјене у организацији и пејзажу. Додатна вриједност је аутентичност и културно-друштвена баштина, због чега је овај ниво образовања најважнији у едукацији о овчарству. Слаба тачка традиционалне испаше у региону је то што се она углавном заснива на алпској испашаи, занемарујући економију овчарства у крченим подручјима која је карактеристична за привреду и пејзаж региона (Łach, 2016b), а која би могла постати туристичка и етнографска новина.

Трећи ниво у образовању о овчарству и промоцији влашке културе, коју представљају различите етничке групе које насељавају Карпате, су разна удружења и друштва љубитеља региона, као што је приказано у Таб. 3.

way of discovering and appreciating one's background is active and passive participation in numerous folk festivals taking place in the region, e.g. in the prestigious *Beskid Highlanders' Week of Culture* organised by the Regional Cultural Centre in Bielsko-Biala.

Apart from the teachers, the second tier in education of the shepherding life and economy is shepherds themselves practising shacking shepherding (Tab. 3). These enthusiasts of shepherding life, supported by government projects, e.g. *Owca Plus*, restore living shepherding landscapes in the Polish Carpathians. The programme *Owca Plus* began in 2008 as part of the Provincial Programme of Economic Activation and Preserving Cultural Heritage of the Beskids and Kraków-Częstochowa Jurassic Highland with the purpose of restoring traditional shepherding economy and highland tradition, customs and culture in the mountainous areas. The programme will last until 2027. The participants receive financial support in renovating and building shepherding infrastructure. An example is the Beskids *Trail of Bacówka* Mountain Huts existing since 2017, encouraging visits to the places of sheep grazing and shepherding cultural landscapes. Only such initiatives offer a chance of preserving and recreating highland shepherding and clearing-based sheep-farming heritage in the region. Rooted in Vlachian origins, the grazing constitutes valuable content situated in time and place, allowing for the dynamics of organisational and landscape changes. The added value is the authenticity and cultural-social truth, thanks to which this tier is the most important in shepherding education. The weak point of the cultural grazing in the region is that it is based mainly on Alpine grassland shacking, ignoring sheep-farming shacking so characteristic for the region's economy and landscape (Łach, 2016b), which might become a sightseeing and ethnic novelty.

The third tier in educating about shepherding and promoting Vlachian culture represented by various ethnic groups inhabiting the Carpathians is all kinds of associations and societies of admirers of the region presented in Tab. 3.

ДИСКУСИЈА

Стање и перспективе маркетинга овчарства у контексту иновација овчарске привреде за креирање модела етно-туризма у Спољашњим Карпатима – одабрани примјери

Истраживање ове теме мора укључити дискусију о удружењима и другим институцијама које су активне на пољу овчарства у крченим подручјима. Као што је раније поменуто, једино удружење које обнавља културу овчарства је Локална акцијска група „Живјецки рај“, чији је важан статутарни циљ промоција туризма коришћењем туристичког брэнда „Живјецки рај“. Овај брэнд је уведен са циљем оживљавања туризма у региону Живјец и израде каталога производа који има за циљ оптимизацију и балансирање понуде „Живјецког раја“, између осталог, кроз едукацију (Łach, 2020; Tomczak, 2020) (Сл. 6).

DISCUSSION

Condition and Perspectives of Shepherding Marketing in the Context of Sheep-Farming Novelty in Creating a Model of Sightseeing-Ethnic Tourism in the Outer Carpathians – Selected Examples

The research of the issue must include a discussion of associations and other institutions active in the area of clearing-based sheep-farming. As it was mentioned above, the only association recreating sheep-farming culture is the Local Action Group “Żywiecki Raj”, whose important statutory aim is promoting tourism exploiting the tourist brand “Żywiecki Raj”. The brand was introduced to revive tourism in the Żywiec region, to produce a catalogue of products aiming at optimisation and balancing of the Żywiecki Raj’s offer by education, among others (Łach, 2020; Tomczak, 2020) (Fig. 6).

Сл. 6. Едукативни материјали Локалне акцијске групе „Живјецки рај“ посвећени култури, пастирству и овчарству у крченим подручјима у високопланинском региону Живјец (Łach, 2022)

Fig. 6. Educational materials of the Local Action Group “Żywiecki Raj” devoted to the culture, shepherding and clearing-based sheep-farming of Żywiec region highlanders (Łach, 2022)

Претпоставка је да ће туристички бренд „Живјецки рај“ постати престижни сертификат, синоним за квалитет и атрактивност. Уједињени једним снажним имиџом и субјектом одговорним за управљање и промоцију бренда, до сада конкурентске заједнице региона Живјец, започеће сарадњу у креирању заједничке туристичке понуде. Нагла-сак ће бити на развоју туризма како изван, тако и унутар региона, што ће укључивати и едукацију о завичају. Пла-нира се припрема едукативних материјала и одредишта за школске излете, како би се омогућило стварно упознавање са историјом, културом и традицијама региона Живјец Увођењем бренда „Живјецки рај“ тежи се ка стварању ту-ристичког региона, чији ће бренд, висок квалитет услуга и усклађени маркетинг подстакнути посјете. Најатрак-тивнији фактор овог региона требало би да буде еконо-мија овчарства у крченим подручјима.

Тренутно, захваљујући финансијским донацијама, во-лонтерске организације и удружења промовишу активни туризам у циљу упознавања са овчарством на територији пољских Флишних Карпата, пружајући информације о пастирској култури на постојећим туристичким стазама и локалитетима високог туристичког промета, као што је култура овчарства у региону Мали Бескиди (Сл. 7).

Коришћењем традиционалних графичких материјала (карте, брошуре, албуми) и дигитализованих података на интернет страницама, ове организације допиру до широ-ког спектра публике. Графички описни подаци праћени су видео и аудио материјалом, док се информације стално ажурирају, на примјер на интернет страници пројекта *Karpaty Łączą* (www.zielonainfrastuktur.karpatylacza.pl). Препознатљив овчарски и пастирски културни пејзаж региона чини планинске предјеле јединственим, што знатно утиче на њихову туристичку атрактивност. На тај начин, овај јединствени пејзаж представља вриједан капитал који може допринијети одрживом локалном и регионалном развоју. Стога ће бити неопходно развијати едукацију о завичају и подржавати напоре усмјерене ка елиминисању негативних појава у животној средини, као и сарадњу са образовним институцијама и волонтерским организацијама у организовању предавања, изложби, састанака и излета посвећених екологији и природној средини. Такође, битно је креирати информативне ма-теријале о локалним мјестима и подручјима са најбоље очуваном природом и пејзажом, како би се промовисали међу љубитељима природе.

It is assumed that the tourist brand *Żywiecki Raj* will become a prestigious certificate tantamount to quality and attractiveness, where united by one strong image and one subject responsible for management and promotion of the brand the so-far competing communities of the *Żywiec* region will commence their co-operation in creating common tourist offer. The emphasis will be placed on developing tourism from outside and within the region, which will involve regional education. Thus, the plan is to prepare such an offer of educational materials and school trip destinations that will enable experiencing real encounters with the history, culture and traditions of the *Żywiec* region. Introducing the tourist brand *Żywiecki Raj* aims at creating a tourist region, whose brand, high quality of services and coherent marketing will encourage visits to the region, where the most attractive factor is to be the clearing-based sheep-farming economy.

At present, thanks to the financial donations, the voluntary organisations and associations promote active sightseeing tourism focusing on shacking grazing in the Polish *Flysch Carpathians*, providing information on shepherding culture in the existing tourist trails and places of high concentration of tourist traffic, e.g. the clearing-based sheep-farming culture of the *Mały Beskids* (Fig. 7).

With the use of traditional graphic materials (maps, brochures, albums) and digitalised data on the Internet pages these organisations reach a wide range of public. Graphic descriptive data are accompanied by video and audio material, while the information is being constantly updated, e.g. the internet site of the project *Karpaty Łączą* (www.zielonainfrastuktur.karpatylacza.pl). The distinctive sheep-farming and shacking cultural landscape of the region renders the discussed mountain ranges unique, which has a considerable impact on their tourist attractiveness. Thus, the unique landscape is a valuable capital, which may result in sustainable local and regional development. It will thus be necessary to develop regional education and support the effort aiming at eliminating negative phenomena in the environment as well as co-operating with educational institutions and voluntary organisations in organising lectures, exhibitions, meetings, trips devoted to ecology and natural environment, helping introduce educational projects promoting recycling. Equally important is elaborating information materials about the local places and areas of best preserved natural and landscape features in order to promote them among nature lovers.

Сл. 7. Билборд са информацијама о сезонском пастирском овчарству, први у Малим Бескидима и западном региону Бескида
– аутор: Локална акцијска група „Живјецки рај“ из Лодиговица (Łach, 2022)

Fig. 7. The billboard with information on shacking sheep-farming, the first in the Mały Beskids and the western Beskids region
– source: Local Action Group “Żywiecki Raj”, Łodygowice (Łach, 2022)

ЗАКЉУЧАК

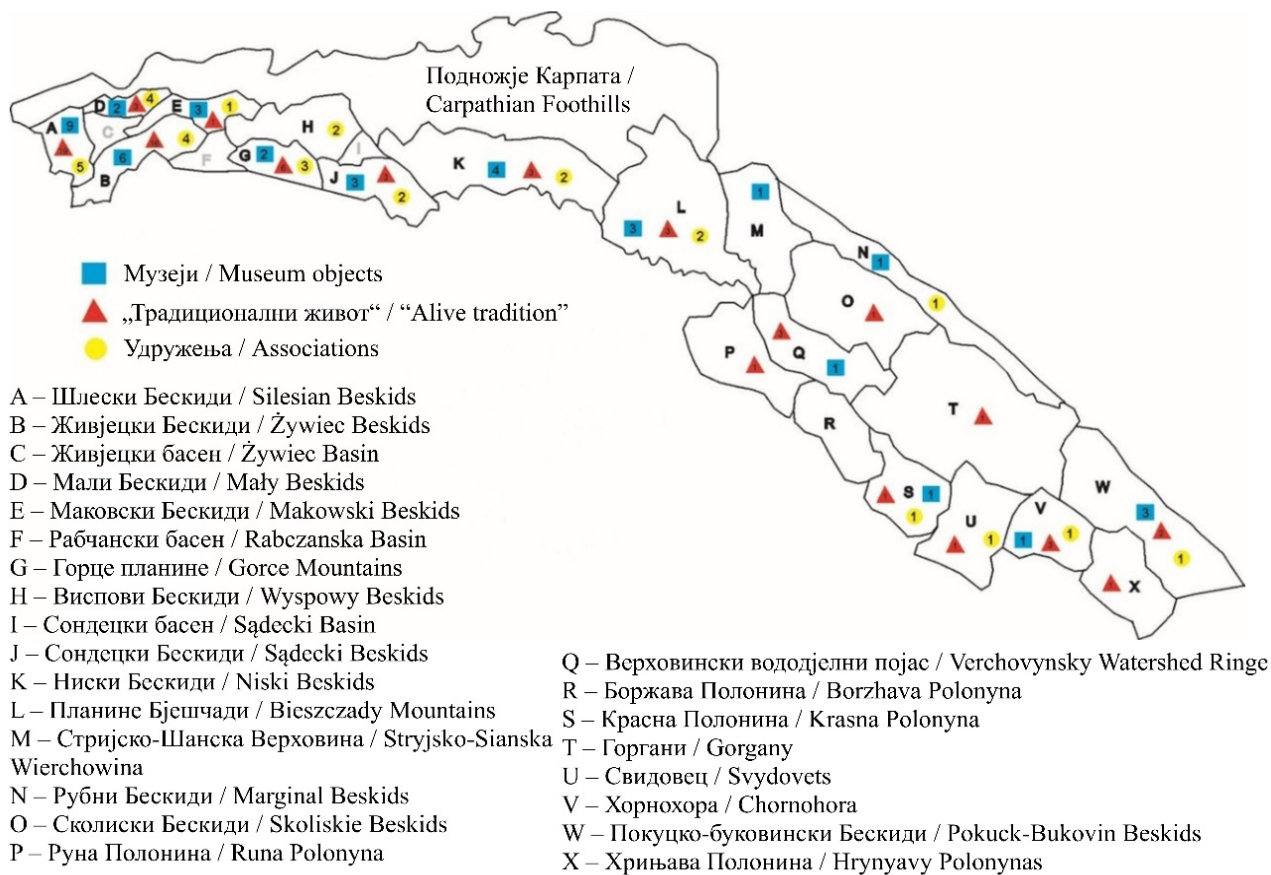
Овај иновативни покушај приказивања просторног потенцијала овчарства и пастирског живота током љетње испаше у субекумени пољских и украјинских Флишних Карпата фокусира се на јединствене природне и културне вриједности које могу постати предмет туристичког интересовања (Сл. 8).

Због својих историјских, културних и друштвених аспеката, елемент овчарства у крченим подручјима пејзажа Флишних Карпата представља изузетно вриједан материјал који доприноси развоју туристичког разгледања и етно-туризма. Као иновација, он омогућава креирање туристичког производа који надопуњује постојеће тематске стазе посвећене влашкој култури. Архитектура пејзажа

CONCLUSION

The discussed innovative attempt at presenting the spatial potential of the shacking sheep-farming, i.e. shepherding and farming carried out during the summer grazing in the subecumene of the Polish and Ukrainian Flysch Carpathians focuses on their unique natural and cultural assets, which may become an object of tourist interest (Fig. 8).

Due to its historical, cultural and social aspects the clearing-based sheep-farming element of the landscape of the Flysch Carpathians is an exceptionally valuable material contributing to the development of sightseeing-ethnic tourism. As a novelty it enables creating a tourist product complementing the existing thematic trails devoted to Vlachian culture. The architecture of the clearing-based sheep-farming landscape is

Сл. 8. Структурно-квантитативна карта културних добара пастирства и потенцијалног овчарства у крченим подручјима у пољским и украјинским Спољашњим Карпатима

Fig. 8. Structural-quantitative map of cultural assets of shepherding and potential clearing-based sheep-farming in the Polish and Ukrainian Outer Carpathians

базираним на овчарству у крченим подручјима представља велику туристичку атракцију. Због тога, у складу са резолуцијама Туристичке конвенције из 2011. године (Протокол о одрживом туризму Оквирне конвенције о заштити и одрживом развоју Карпата, усвојен 27. маја 2011. у Братислави и имплементиран у Пољској 2013. године (Ђењик Устав – Службени гласник из 2013, позиција 682)), ова иновација (наслеђе овчарства на крчевинама) треба да се спроведе поштујући принципе одрживог туризма. То ће допринијети заштити биолошке и пејзажне разноврсности (Dąbek et al., 2016), јачању осјећаја идентитета, задовољства и поноса локалног становништва, што ће резултирати повећањем бриге о пејзажу „домовине“.

Активности усмјерене на очување и промоцију културних вриједности региона требају подршку јер све већи број туриста показује интересовање за сеоску културу и желе да споје своје посјете са активним одмором, учењем о фолклору, историји, споменицима архитектуре и традицији у њиховом природном окружењу. Такође желе да пробају локалне производе и виде како се они праве, што би требало бити укључено у туристичку понуду. Анализирани примјери показују богато наслеђе влашке културе у Флишним Карпатима. Захваљујући различитим пројектима и донацијама за поједине заједнице, расте свијест о поријеклу пастирског начина живота. Важан задатак за блиску будућност представља заштита мозаика овчарских пејзажа на крчевинама, тј. шумских и аграрно-травнатих подручја, пашњака и поља, као и просторног уређења села са богатим културним традицијама. Потреба за заштитом овчарско-пољопривредних пејзажа у источној и централној Европи већ је наглашена у радовима Babai и Molnar (2014), Babai et al. (2015) и Tasheva et al. (2011). Судбина народне културе зависи од начина преношења знања млађим генерацијама, а један од тих начина је едукација о завичају.

Анализа начина на који се културно наслеђе овчарства у Флишним Карпатима приказује показује да су догађаји на пољској страни бројнији, са 32 музеја и 54 „колибе“ које приказују своје експонате, док са украјинске стране постоји 7 музеја и 9 објеката који приказују „традиционални начин живота“. Ова разлика произлази из тренутне геополитичке ситуације Пољске – након приступања Европској унији, Пољска је добила финансијска средства, алате и логистику за имплементацију програма заштите

a great tourist attraction, therefore, following the resolutions of the Tourist Convention of 2011 (The protocol of the sustainable tourism of the Framework Convention on the Protection and Sustainable Development of the Carpathians adopted May 27, 2011 in Bratislava and implemented in Poland in 2013 (Dziennik Ustaw, Official Gazette of 2013, position 682)), the discussed novelty (the clearing-based sheep-farming heritage) should come into effect respecting the principles of sustainable tourism. This will contribute to the protection of biological and landscape diversity (Dąbek et al., 2016), intensifying the feeling of identity, satisfaction and pride of the local people, which will result in increasing the care of the “homeland’s” surrounding landscape.

The activities aiming at preserving and promoting the region’s cultural assets need support as an increasing number of tourists are interested in village culture and want to combine their visits with active recreation, learning about folklore, history, monuments of architecture and tradition in their natural environment. They also want to sample local foods and see how they are made, which is to be included in the tourist offer. The discussed examples show a rich legacy of Vlachian culture in the Fylsch Carpathians. Thanks to various projects and donations for individual communities the awareness of the shepherding origins in growing. An important task for the nearest future is protecting mosaic clearing-based sheep-farming landscapes, i.e. forest and agrarian-grassland areas, pastures and fields as well as spatial arrangement of villages of rich cultural traditions. The need to protect shepherding-agrarian landscapes in eastern and central Europe has already been indicated by Babai and Molnar (2014), Babai et al. (2015) and Tasheva et al. (2011). The fate of folk culture depends on the ways of transmitting knowledge to the younger generation, one of which is regional education.

The analysis of how the cultural heritage of the shepherding in the Fylsch Carpathians is exhibited shows that the events on the Polish side of the border are more numerous, including 32 museums and 54 “shacks” displaying their exhibits, while there are 7 museums and 9 objects displaying the “living tradition” on the Ukrainian side. The discrepancy results from Poland’s current geopolitical situation – after joining the European Union it has received financial means, tools and logistics to implement the programme of protecting its national heritage, i.e. the

свог националног наслеђа, тј. културе пољских горштака. Недавни политички развој догађаја, који најављује чланство Украјине у Европској унији, пружа наду да пејзажи овчарства на крчевинама који тамо још постоје неће престати да постоје, постајући важна новина за преостали дио Карпата.

culture of Polish highlanders. Recent political developments, heralding Ukrainian membership in the European Union, offer the hope that the still living clearing-based sheep-farming landscapes existing there will not cease to exist, becoming a significant novelty for the remaining part of the Carpathians.

ЛИТЕРАТУРА / REFERENCES

- Antrop, M. (2005). Why Landscapes of the Past Are Important for the Future. *Landscape and Urban Planning*, 70(1–2), 21–34. <https://doi.org/10.1016/j.landurbplan.2003.10.002>
- Affek, A. N., Wolski, J., Zachwatowicz, M., Ostafin, K., & Radeloff, V. C. (2021). Effects of Post-WWII Forced Displacements on Long-Term Landscape Dynamics in the Polish Carpathians. *Landscape and Urban Planning*, 214, Article 104164. <https://doi.org/10.1016/j.landurbplan.2021.104164>
- Babai, D., & Molnar, Z. (2014). Small-Scale Traditional Management of Highly Species-Rich Grasslands in the Carpathians. *Agriculture, Ecosystems and Environment*, 182, 123–130. <https://doi.org/10.1016/j.agee.2013.08.018>
- Babai, D., Toth, A., Szentirmai, I., Biro, M., Mate, A., Demeter, L., Szepliget, M., Varga, A., Molnar, A., Kun, R., & Molnar, Z. (2015). Do Conservation and Agri-Environmental Regulations Effectively Support Traditional Small-Scale Farming in East-Central European Cultural Landscapes? *Biodiversity and Conservation*, 24, 3305–3327. <https://doi.org/10.1007/s10531-015-0971-z>
- Бојко, И. А. (2009а). Култура заготовки сена в Словацких и Украинских Карпатах (этноэкологический аспект). У Н. И. Григулевич, Н. А. Дубовой, & А. Н. Ямскова (Ред.), *Этнос и среда обитания, Том 1, Сборник этноэкологических исследований к 85-летию В.И. Козлова* (стр. 281–311). Российская Академия Наук, Институт Этнологии и Антропологии Им. Н. Н. Миклухо-Маклая.
- Бојко, И. (2009б). Споруди для зберігання сіна та соломи в Українських, Польських і Словацьких Карпатах (XX – початок XXI ст.). У М. Бевз, Л. Войтович, Ю. Диба, М. Долинська, Л. Крушельницька, Ю. Лукомський, Р. Миська, Д. Павлів, В. Рожко, Т. Романюк, & М. Сагайдак (Ред.), *Фортця: збірник заповідника „Тустань” на пошану Михайла Рожка* (стр. 531–550). ДІКЗ “Тустань”.
- Войко, І. (2015). Letnie obory w *Karpatach Ukrainińskich* i Zachodnich: etnoekologiczne podobieństwa w kulturach *Ukraińców, Słowaków, Polaków i Czechów*. W B. Halczak (Ed.), *Łemkowie, Boykowie, Rusini – historia, współczesność, kultura materialna i duchowa* (str. 361–376). Słupsk-Zielona Góra-Svidnik.
- Wojko, I., & Łach, J. (2016). Адаптивні стратегії традиційного сезонного будівництва на полях та пасовиськах у Північних Карпатах (кінець XIX – перша половина XX століття). *Матеріали до української етнології*, 15, 47–56.
- Wojko, I., & Łach, J. (2021a). Traditional Seasonal Construction on Lands of Complex Use in Boykivshchyna (First Half of the XX Century). *Народознавчі зошити*, 5(161), 1087–1101. <https://doi.org/10.15407/nz2021.05.1063>
- Wojko, I., & Łach, J. (2021b). Genesis, Typology and Distribution of Log Haylofts in the Western Carpathians in the First Half of XX Century. *Народознавчі зошити*, 6(162), 1322–1334. <https://doi.org/10.15407/nz2021.06.1322>
- Gajdek, A., & Królikowski, P. (2018). *Inwentaryzacja zasobów kulturowych związanych z kulturą pasterską w województwie podkarpackim*. Interreg Polska-Słowacja – Szlak Kultury Wołoskiej.
- Geri, F., Amici, V., & Rocchini, D. (2010). Human Activity Impact on the Heterogeneity of a Mediterranean Landscape. *Applied Geography*, 30(3), 370–379. <https://doi.org/10.1016/j.apgeog.2009.10.006>
- Guta, A. (2015). From Ius Valachicum to the Vlach Folkloric Influences Within Central Europe. *Balcanica Posnaniensia, Acta et Studia*, 22(1), 71–79. <https://doi.org/10.14746/bp.2015.22.6>

- Dąbek, B., Jabłońska, B., Jurkiewicz, E., Szewczyk, M., Michałek, J., & Król-Łęgowski, K. (2016). *Śladami tradycyjnego wypasu owiec; Zrównoważone rolnictwo w polskiej części Karpat – przewodnik*. Centrum UNEP/GRID.
- Dobrowolski, K. (1938). *Badania nad ugrupowaniami etnograficznymi w Karpatach Zachodnich*. Sprawozdania z czynności i posiedzeń Polskiej Akademii Umiejętności.
- Dorda, A., & Fiedor, M. (2018). Przyrodniczo-krajobrazowe dziedzictwo Wołochów w Karpatach na przykładzie Beskidu Śląskiego – część I. *Karpacki Przegląd Społeczno-Kulturowy*, 2(28), 23–25.
- Duran, R., Farizo, B. A., & Rodríguez, M. X. (2015). Conservation of Maritime Cultural Heritage: A Discrete Choice Experiment in European Atlantic Region. *Marine Policy*, 51, 356–365. <https://doi.org/10.1016/j.marpol.2014.09.023>
- Zawiejska, E. (1986). Budownictwo pasterskie w Beskidzie Żywieckim. *Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi, Seria Etnograficzna*, 26, 39–55.
- Zellma, A. (2000). *Edukacja regionalna*. Wychowawca.
- Jawor, G. (2015). Ethnic Aspects of Settlement in Ius Valachicum in Medieval Poland (from the 14th to the Beginning of the 16th Century). *Balkanica Posnaniensia, Acta et Studia*, 22(1), 47–57. <https://doi.org/10.14746/bp.2015.22.4>
- Keller, B., Herrault, P. A., Schwartz, D., Rixhon, G., & Ertlen, D. (2023). Spatio-Temporal Dynamics of Forest Ecosystems Revealed by the LiDAR-Based Characterization of Medieval Field Systems (Vosges Mountains, France). *Anthropocene*, 42, Article 100374. <https://doi.org/10.1016/j.ancene.2023.100374>
- Kiwior, K. (2018). *Szlak kultury Wołoskiej – przewodnik*. Stowarzyszenie na Rzecz Rozwoju i Promocji Podkarpacia „Pro Carpathia”.
- Kłapyta, P. (2014). *Wołoskie osadnictwo w Karpatach w aspekcie historyczno-geograficznym*. Instytut Geografii i Gospodarki Przestrzennej Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Komoniecki, A. (1704). *Chronografia albo dziejopis żywiecki* (Opracowanie: Grodzicki S., Dwornicka I., W ramach Pracowni Wydawnictw Źródłowych Instytutu Historyczno-Prawnego Uniwersytetu Jagiellońskiego). Towarzystwo Miłośników Ziemi Żywieckiej.
- Kopczyńska-Jaworska, B. (1961). Wędrowki pasterskie w Beskidzie Śląskim. W J. Buyskykh & T. Kalenychenko (Red.), *Etnografia Polska* (Tom 5, str. 227–231). Instytut Historii Kultury Materialnej Polskiej Akademii Nauk, Zakład Narodowy Imienia Ossolińskich.
- Kopczyńska-Jaworska, B. (1962). Szalaśnictwo w Karpatach Polskich w świetle prac zespołowych w roku 1960. W W. Dynowski (Red.), *Etnografia Polska* (Tom 6, str. 321–329). Instytut Historii Kultury Materialnej Polskiej Akademii Nauk, Zakład Narodowy Imienia Ossolińskich.
- Łach, J. (2010). Kamienne szopy pasterskie jako ginący element krajobrazu Beskidu Małego. *Wierchy*, 76, 244–249.
- Łach, J. (2016a). Miejsce Wołoskiego dziedzictwa kulturowego w nauczaniu regionalnym na obszarze Beskidu Małego (północnej Żywiecczyny). *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska, Sectio B – Geographia, Geologia, Mineralogia et Petrographia*, 71(2), 193–205. <http://doi.org/10.17951/b.2016.71.2.193>
- Łach, J. (2016b). Rola wyróżników i wyznaczników krajobrazu przyrodniczego i kulturowego w określeniu wyspowego charakteru Beskidu Małego. *Dissertation of Cultural Landscape Commission*, 33, 39–52.
- Łach, J. (2017). Wykorzystanie przestrzeni geograficznej Beskidu Małego dla rozwoju turystyki kulturowej w celu ochrony dziedzictwa krajobrazowego. *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska, Sectio B – Geographia, Geologia, Mineralogia et Petrographia*, 72(1), 103–119. <http://doi.org/10.17951/b.2017.72.1.103>
- Łach, J. (2019). Wołoskie tradycje pasterskie Beskidu Małego, jako podstawa kreowania liniowego produktu w ramach turystyki kulturowej. *Turystyka Kulturowa*, 4, 92–111.
- Łach, J. (2020). *Krajobrazy pasterskie Beskidu Małego jako wyjątkowy wyróżnik dziedzictwa przyrodniczego i kulturowego regionu*. Stowarzyszenie – Lokalna Grupa Działania „Żywiecki Raj”.

- Łach, J., & Bojko, I. (2018). Zabudowa polaniarska, jako wyróżnik w badaniach nad typologią i genezą krajobrazów pasterskich polsko-ukraińskiej części Karpat Zewnętrznych. *TEKA Komisji Polsko-Ukraińskich Związków Kulturowych*, 6(13), 207–221. <https://doi.org/10.31743/teka.5801>
- Łach, J., & Bojko, I. (2019). Polaniarstwo, jako istotny wyróżnik w badaniach nad typologią krajobrazów pasterskich Karpat Zachodnich. *Przegląd Wschodnioeuropejski*, 10(1), 261–274. <https://doi.org/10.31648/pw.4519>
- Łach, J., & Bojko, I. (2022). Protecting the Identity of Sheep-Farming Landscapes in the Outer Carpathians: A Typology, Delimitation, and Interpretation. *Landscape Journal: Design, Planning, and Management of the Land*, 41(2), 39–58.
- Łach, J., & Musiał, M. (2015). *Przeszłość i znaczenie tradycji dla współczesnego oblicza kulturowego góralszczyzny Beskidu Małego – zapis w krajobrazie*. Zakład Geografii Regionalnej i Turystyki, IGRR Uniwersytet Wrocławski.
- Łęczyńska, A. (2018). *Inwentaryzacja zasobów kulturowych związanych z kulturą pasterską i dziedzictwem przyrodniczym – pasterskie dziedzictwo kulturowe*. Interreg Polska-Słowacja – Szlak Kultury Wołoskiej, Delta Partner Stowarzyszenie Wspierania Inicjatyw Gospodarczych.
- Lieskovsky, J., Kenderessy, P., Spulerova, J., Lieskovsky, T., Koleda, P., Kienast, F., & Gimmi, U. (2014). Factors Affecting the Persistence of Traditional Agricultural Landscapes in Slovakia During the Collectivization of Agriculture. *Landscape Ecology*, 29(5), 867–877. <https://doi.org/10.1007/s10980-014-0023-1>
- MacDonald, D., Crabtree, J. R., Wiesinger, G., Dax, T., Stamou, N., Fleury, P., Gutierrez Lazpita, J., & Gibon, A. (2000). Agricultural Abandonment in Mountain Areas of Europe: Environmental Consequences and Policy Response. *Journal of Environmental Management*, 59(1), 47–69. <https://doi.org/10.1006/jema.1999.0335>
- Moszyński, K. (1967). *Kultura ludowa Słowian – Kultura materialna* (Tom 1). Książka i Wiedza.
- Moszyński, K. (1996). *Ludy pasterskie ich kultura materialna oraz podstawowe wiadomości o formach współzycia zbiorowego, o wiedzy, życiu religijnym i sztuce*. Pro-Filia, Uniwersytet Śląski.
- Munroe, D. K., van Berkel, D. B., Verburg, P. H., & Olson, J. L. (2013). Alternative Trajectories of Land Abandonment: Causes, Consequences and Research Challenges. *Current Opinion in Environmental Sustainability*, 5(5), 471–476. <https://doi.org/10.1016/j.cosust.2013.06.010>
- Navarro, L. M., & Pereira, H. M. (2015). Rewilding Abandoned Landscapes in Europe. In H. M. Pereira & L. M. Navarro (Eds.), *Rewilding European Landscapes* (pp. 3–23). Springer.
- Plieninger, T., Höchtl, F., & Spek, T. (2006). Traditional Land-Use and Nature Conservation in European Rural Landscapes. *Environmental Science & Policy*, 9(4), 317–321. <https://doi.org/10.1016/j.envsci.2006.03.001>
- Sadowski, P. (2018). *Inwentaryzacja zasobów przyrodniczych związanych z kulturą wołoską w Małopolsce*. Interreg Polska-Słowacja – Szlak Kultury Wołoskiej.
- Sobala, M. (2014). *Inwentaryzacja dziedzictwa przyrodniczego związanego z kulturą pasterską w Karpatach w obrębie województwa Śląskiego*. Delta Partner Stowarzyszenie Wspierania Inicjatyw Gospodarczych.
- Sobala, M. (2023). Assessment of the Traditional Landscapes' State in Mountain Areas as the Basis for Their Restoration (the Western Beskids, Poland). *Applied Geography*, 161, Article 103123. <https://doi.org/10.1016/j.apgeog.2023.103123>
- Strijker, D. (2005). Marginal Lands in Europe – Causes of Decline. *Basic and Applied Ecology*, 6(2), 99–106. <https://doi.org/10.1016/j.baae.2005.01.001>
- Tasheva, M., Bergils, L., & Leshtakova, N. (2011). *Culture and Nature: The European Heritage of Sheep Farming and Pastoral Life, Research Theme 5: Landscape and Sheepfarming – Research Report for Bulgaria*. European Commission.
- Theiss, W. (1999). *Szkola i edukacja środowiskowa*. Wychowanie na co Dzień.
- Tomczak, A. (2020). *Beskidzkie lekcje historii i kultury „Żywieckiego Raju”*. Stowarzyszenie – Lokalna Grupa Działania „Żywiecki Raj”.
- Harna, J. (2018). *Inwentaryzacja zasobów przyrodniczych związanych z kulturą pasterską w województwie podkarpackim (pogranicze polsko-słowackie)*. Interreg Polska-Słowacja – Szlak Kultury Wołoskiej.

- Ceklarz, K. (2018). *Tradycja i Kultura – inwentaryzacja dziedzictwa kultury wołoskiej; Małopolska*. Interreg Polska-Słowacja – Europejski Fundusz Rozwoju Regionalnego.
- Czamańska, I. (2015). The Vlachs – Several Research Problems. *Balcanica Posnaniensia, Acta et Studia*, 22(1), 7–16.
<https://doi.org/10.14746/bp.2015.22.1>

Примљено / Received: 4. 8. 2024.

Исправљено / Revised: 27. 9. 2024.

Прихваћено / Accepted: 2. 10. 2024.